

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O‘ZBEK TILIVA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

ZOKIRJON FURQAT

HAYOTI VA IJODINI O‘RGANISH BO‘YICHA

Dastur va uslubiy qo‘llanma

Toshkent – 2020

Ushbu dastur va uslubiy qo‘llanma ulug‘ ma‘rifatparvar shoir Zokirjon Furqat hayoti va adabiy merosini oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitish uchun ishlab chiqildi.

Dasturda Furqat hayoti va adabiy merosi to‘liq qamrab olingan. Furqat biografiyasi va asarlariga doir ma‘lumotlar birlamchi manbalar asosida yoritilgan. Uslubiy qo‘llanmada shoir g‘oyalarining mamlakatimizda jamiyat ma‘naviyatini yuksaltirish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar yutug‘ini ta‘minlash hamda yosh avlod adabiy-estetik tafakkuri va ma‘rifiy saviyasini o‘stirishdagi ahamiyatiga alohida diqqat qaratildi.

Ushbu dastur va uslubiy qo‘llanma Zokirjon Furqat hayoti va adabiy merosini o‘rganish yuzasidan o‘quv mashg‘ulotlarini olib boruvchi oliy ta‘lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari uchun mo‘ljallangan.

Mas‘ul muharrir:

Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor

Tuzuvchi:

Nurboy Jabborov,
filologiya fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Nafas Shodmonov,
filologiya fanlari doktori, professor

Otabek Jo‘raboyev,
filologiya fanlari nomzodi

Mazkur uslubiy qo‘llanma Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashining 2020-yil 21-avgustdagi 1-sonli yig‘ilishida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan.

I. KIRISH

Zokirjon Furqat hayoti va adabiy merosini o'qitish bo'yicha dastur oliy ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan. Unda mazkur kursning maqsadi, vazifalari va mazmuni ifodalangan bo'lib, Furqat biografiyasi, she'riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko'lami, nasriy asarlari, publitsistik mahorati yoritilgan. Shoir asarlaridagi g'oyalarni yosh avlod ongi va ruhiga singdirish dasturda belgilangan mavzular bo'yicha o'tiladigan turkum mashg'ulotlar orqali amalga oshiriladi.

II. FAKULTATIV O'QUV KURSINING MAQSADI

Talaba-yoshlarda milliy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalash, ulug' ajdodlarimiz bosib o'tgan hayot yo'lini o'rnak sifatida ko'rsatish, Furqat hayoti va adabiy merosini o'rganishning zaruriyatini tushuntirish, shoir asarlaridagi Vatan va millat ozodligi, milliy ma'rifatni yuksaltirish, komil axloq g'oyalarining bugungi kun uchun ahamiyatini yoritish, Furqatning o'zbek adabiyoti va ma'naviyati rivojida tutgan o'rnini asoslashdan iborat.

III. FAKULTATIV O'QUV KURSINING VAZIFALARI

- XIX asr oxiri – XX asr boshlari Turkiston ijtimoiy-siyosiy hayotida Furqatning tutgan o'rnini va mavqeyini ochib berish;
- Zokirjon Furqat hayoti va ijodiga doir muhim ma'lumotlarni birlanchi manbalar asosida yoritish;
- shoir she'riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko'lami haqida tasavvur berish;
- Furqat asarlarida istibdodga isyon, Vatan va millat ozodligi hamda ma'rifatparvarlik g'oyalarining badiiy talqini masalasiga e'tibor qaratish;
- shoir she'riyatida Alisher Navoiy va mumtoz adabiyotimizning boshqa namoyandalari an'analarning yangilanishi va takomili masalalarini asoslash;
- “Ahvolot”, “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” kabi nasriy asarlarining ijodkor biografiyasi va dunyoqarashini ochib berishdagi o'rnini ko'rsatish;
- yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, ma'rifat va taraqqiyotga boshlash yo'lida Furqat asarlaridan foydalanishni targ'ib etish.

IV. FAKULTATIV O'QUV KURSINI O'ZLASHTIRISHGA QO'YILADIGAN TALABLAR:

- O'zbek milliy uyg'onish adabiyotining, xususan, Furqat asarlarining bugungi milliy mafkuramiz bilan hamohang jihatlarini anglab yetishlari;
- Furqatning hayoti va kamolot yo'lini idrok etishlari, shoirning kitob mutolaasiga bo'lgan e'tiboridan o'z ma'rifiy saviyasini o'stirishda xulosa chiqarishlari;

- Furqat she’riyati bilan tanishish, ularda ifodalangan g‘oyalarni talqin qila olish, shoirning o‘zbek adabiyoti tarixida tutgan o‘rnini to‘g‘ri baholay olish;
- “Ahvolot”, “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” kabi nasriy asarlarini o‘rganish, ularning shoir biografiyasi va dunyoqarashini yoritishdagi ahamiyatini anglash;
- Furqatning xalqaro mavzuda yozilgan publitsistik maqolalarini o‘rganish, ularda yoritilgan g‘oyalarni tahlil qila olish;
- shoir adabiy merosining milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rnini baholay bilish.

V. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING BOSHQA FANLAR BILAN BOG‘LIQLIGI

Fakultativ o‘quv kursi – “Milliy uyg‘onish adabiyoti”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “Milliy matbuot”. “Siyosatshunoslik”, “Milliy g‘oya va mafkura” va boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.

VI. FAKULTATIV O‘QUV KURSINING HAJMI VA MAZMUNI

Fakultativ o‘quv kursining hajmi:

№	Mashg‘ulot turi	Ajratilgan soat
1	Ma’ruza	8
2	Muloqot	4
3	Munozara	4
4	Taqdimot	4
	JAMI:	20

Mashg‘ulotlarning mavzulari, mazmuni, kutiladigan natija va ularga ajratilgan soatlarning miqdori:

	Mavzular	Mazmuni	Kutiladigan natija	soat
	MA’RUZALAR			8
1	Furqatning hayot yo‘li	XIX asr oxiri – XX asr boshlari Turkiston ijtimoiy-siyosiy, madaniy-adabiy hayoti, chor Rossiyasi mustamlakasi, yangicha ma’rifatparvarlikning yuzaga kelishi. Furqat hayotining Toshkent davri, Turkiya, Yunoniston, Arab mamlakatlari,	Mustamlaka sharoitida Turkiston ziyolilari, jumladan, Furqat ma’rifatparvarligining ahamiyati haqida tushuncha hosil qilinadi. Shoir hayotining muhim sanalari, xorijga ketish va yurtga qayta olmasligi istibdod siyosatining rejasi ekani haqida tasavvurga ega	2

		Hindiston va Sharqiy Turkistonda yashagan davriga doir muhim ma'lumotlar beriladi.	bo'ladilar. Shoirning Vatan sog'inchi ifodalangan she'rlarini tushunish va tahlil etish ko'nikmalari shakllanadi.	
2	Shoir she'riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko'lami	Furqat mumtoz she'riyatimizning g'azal, qasida, murabba', muxammas, musaddas, muashshar, mustazod, tarji', masnaviy, fard, maktubot singari 10 dan ortiq janrlarida asarlar yozgani, shoir lirik asarlarida ishqiy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, orifona mavzular betakror badiiy talqin etilgani haqida ma'lumot beriladi.	Furqatning she'riyatimizni badiiy shakl va mazmun jihatdan boyitgani, asosan ishqiy mazmunda bitilgan g'azal janrina ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy-axloqiy mazmunni olib kiringani, Vatan va millat istiqboli bilan bog'liq muhim masalalarni badiiy talqin etgani haqida tasavvur hosil qilinadi.	2
3	Furqat asarlarida Vatan va millat ozodligi g'oyasining yoritilishi	Furqatning mustamlaka siyosatiga bo'lgan murosasiz munosabatini ifodalagan "Munojoti musaddas" (1879) asari, "Bo'ldi" radifli muxammasi (1885) va "Begim" radifli g'azalida (1890) Vatan va millat ozodligi g'oyasining badiiy talqin etilgani haqida ma'lumot beriladi. Istibdodni qoralash ruhi dastlabki asarlarda ochiq, ravshan aks etgan bo'lsa, keyinchalik ko'proq obraz, ramz va timsollar zamirida, she'r tagmatnida berilgani tushuntiriladi.	Furqatning "Munojoti musaddas" asarida, "Bo'ldi" radifli muxammasi va "Begim" radifli g'azalida chor Rossiyasi mustamlaka siyosati Turkiston hayotining barcha – siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy jabhalarini birday qamrab olgani ochiq-ravshan ifodalangani haqida ma'lumotga ega bo'linadi. Talaba yoshlar qalbida vatanparvarlik tuyg'usi kuchayadi.	2
4	Furqatning nasriy asarlari	Furqatning "Ahvolot" biografik-memuar asari shoir yashagan davr, u tarbiya topgan oila muhiti, ilmiy va ijodiy kamoloti omillari, shoirning adabiy-ma'rifiy davrasi haqida qimmatli ma'lumotlarni jamlagan	Zokirjon Furqatning oilaviy muhiti, ta'lim olish jarayoni, mutolaa qilgan kitoblari, shoir yashagan davr Qo'qon adabiy muhitining o'ziga xos xususiyatlari haqida tasavvurga ega bo'linadi.	2

		asar ekani tushuntiriladi. “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asarining axloqiy-didaktik xarakteri hamda XX asr boshlari o‘zbek nasrining betakror namunasi ekani haqida ma’lumot beriladi.	Furqatning she’riy asarlar yozish bilan birga badiiy nasrning ham betakror namunalarini yaratgani hamda axloqiy-didaktik qarashlari haqida taassurot olinadi.	
SUHBAT-MULOQOTLAR				4
1	Furqat – ma’rifatparvar shoir	Furqatning “O‘z naf‘imiz uchun Rusiya xalqi umuriga mulohaza qilsoq lozimdur”, - degan fikri rus ilm-fani va madaniyati targ‘ibiga bag‘ishlangan asarlarini baholashda, rus va Yevropa madaniyatiga bo‘lgan munosabatini belgilashda mezon bo‘la olishi haqida muloqot qilinib, “Ilm xosiyati”, “Toshkent shahridagi vistavka xususida”, “Gimnaziya”, “Toshkent shahrida bo‘lgan nag‘ma bazmi xususida” asarlarining mohiyati tushuntiriladi. Shoir she’riyatida islom ma’rifati va tasavvuf axloqi mavzuining yetakchilik qilishi masalasida suhbat qilinadi.	Furqat Vatan va millat manfaatlariga asoslangan ma’rifatparvarlik faoliyati, she’rlarida ilm-ma’rifatning ulug‘lanishi haqida tasavvur hosil bo‘ladi. Shoir she’riyatida islom ma’rifati va tasavvuf axloqi teran talqin etilgani, ushbu mavzudagi she’rlarining falsafiy mohiyati va biografik asoslari haqida bilim va ko‘nikma shakllanadi.	2
2	Furqat o‘qigan kitoblar va kitobxonlikning shoir kamolotidagi o‘rni	Furqatning Mulla Olim maktabdorda tahsil olishi. Kichik suralardan boshlab Qur’oni karimni to‘liq o‘rganishi, Farididin Attorning “Mantiq ut-tayr” asarini, Hofiz, Bedil devonlarini, Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotini mutolaa qilishi, Fuzuliy g‘azaliyoti va So‘fi Olloyorning	Zokirjon Furqatning shaxs va shoir sifatida kamolga erishuvida kitob mutolaa-sining o‘rni xususida tasavvurga ega bo‘linadi. Sharq mumtoz she’riyatining darg‘alari bo‘lgan Farididdin Attor, Hofiz, Bedil, Alisher Navoiy, Fuzuliy, So‘fi Olloyor, Xoja Muhammad Porso asarlarining mohiyati haqida	2

		“Maslak ul-muttaqin”, Xoja Muhammad Porsoning “Fasl ul-xitob” asarlarini o‘qishi, Mulla Qambar Alidan husnixat, Ashur Muhammad ismli qoridan qiroat ilmlarini o‘rganishi, arab tili grammatikasi, mantiq ilmlarida kamolga erishishi borasida muloqot qilinadi. Kitob va kitobxonlikning shoir kamoloti-dagi o‘rni tahlil etiladi.	tushuncha hosil qilinadi.	
MUNOZARALAR				4
1	Furqatning xoriydagi hayoti va ijodiy merosi	Furqatning xoriyga chiqib ketishining ikki sababi: 1) mustamlaka siyosatining ayanchli oqibatlarini asarlarida keskin va haqqoniy talqin etgani; 2) ma’rifatparvarlik ruhidagi she’rlari tagmatnida Vatan va millat manfaatlarini yoqlagani masalasida munozara uyushtiriladi. Shoirning ona yurtga qayta olmasligining ikki sababi: 1) chet ellarda yaratilgan asarlari mohiyat e’tibori bilan chor hukumatining mustamlaka siyosatiga zid ekani; 2) komil musulmon sifatidagi kuchli e’tiqodini mustamlaka ma’murlari xatar deb bilgani xususida bahs yuritiladi.	Furqatning vatanparvar shaxs va shoir sifatida mustamlakachilarni qoralab yozgan asarlarining mohiyati anglanadi. Millatni dunyoning taraqqiy etgan xalqlari, Vatanni rivojlangan davlatlar qatorida ko‘rish orzusining she’riyatida ifodalanishi haqida tasavvur uyg‘onadi.	2
2	Furqat va jadidchilik	Furqat va u mansub yangicha ma’rifatparvarlik bilan jadidlar qarashlari o‘rtasidagi aloqadorlik, shoir she’riyatida va badiiy publitsistikasida milliy ma’rifatni yuksaltirish, Vatan va millatni mustamlaka iskanjasidan qutqarish,	XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda shakllanib taraqqiy etgan yangicha ma’rifatparvarlik jadidchilik harakati va jadid adabiyotiga asos bo‘lgani haqidagi ma’lumotlar bilan tanishadilar. Jadid adabiyotini yuzaga	

		<p>asarlarida milliy ozodlik haqidagi orzularning ifodalanishi kabi omillar jadidchilik harakatiga zamin tayyorlashga xizmat qilgani haqida fikr bildiriladi. Furqat va jadid adabiyoti namoyandalarining adabiy-estetik, ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy-axloqiy qarashlaridagi mushtaraklik</p> <p>1) poetik mazmun yangilanishi; 2) poetik obraz yangilanishi; 3) poetik janr yangilanishi; 4) an'anaviy hamd, munojot va na'tlar mohiyatining o'zgarishi.</p> <p>Furqat va uning adabiy davrasi vakillari bu borada dastlabki qadamlarni qo'ygani, ular adabiy-estetik tafakkurdagi yangilanishga zamin yaratgani xususida tahliliy fikrlar beriladi.</p>	keltirgan ijtimoiy-siyosiy va adabiy-estetik omillar xususida tasavvur paydo bo'ladi.	
TAQDIMOT				4
1	Furqat she'riyati	<p>Furqat she'riyati mumtoz sharq adabiyoti, xususan, Alisher Navoiy va Muhammad Fuzuliy an'analari munosib davom ettirilgani, buyuk salafлари lirikasidagi obraz va timsollar poetik takomilga yetkazilgani, shuning barobarida, adabiyotga Vatan va millat taqdiri, Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy inqiroz, ma'naviy-axloqiy tanazzul oqibatlari singari mavzular olib kirilgani izohlanadi. Shoir she'riyatining keyingi avlod ijodkorlari asarlariga</p>	<p>Furqat she'riyati mumtoz poetik an'analar yangi takomil bosqichiga ko'tarilgani, yangi mavzular, yangi obraz va timsollar olib kirilgani bilan milliy adabiyotimizda o'ziga xos bosqichni tashkil etishi to'g'risida tushunchaga ega bo'linadi.</p>	2

		ko'rsatgan ta'siri asoslab beriladi.		
2	“Ahvolot” asarining Furqat biografiasini o'rganishdagi o'rni	Furqatning “Ahvolot” asari shoir tarjimai holiga doir muhim ma'lumotlarni jamlagani, ijodkorning Muhyi, Muqimiy, Zavqiy, Nisbatiy kabi Qo'qon adabiy muhiti namoyandalari bilan muhoaralari, Xo'jand safari taassurotlari hamda shoir hayotining Toshkent davrini yorituvchi asosiy manba ekani, adib ma'rifatparvarlik faoliyatiga oid noyob materiallarni o'z ichiga olgani, Samarqand va Buxoro safariga doir qiziqarli ma'rifiy xabarlar berilgani jihatidan qimmatli biografik-memuar ekani tushuntiriladi. Bu haqdagi tadqiqotlar xususida tahliliy fikrlar bildiriladi.	Shoir hayot yo'li, Qo'qon, Xo'jand, Toshkent, Samarqand va Buxoro safarlari taassurotlari, maslakdosh ijodkorlar bilan muloqotlari, ma'rifatparvarlik va ijodiy faoliyati haqidagi qimmatli materiallar bilan Tanishadilar, bu haqdagi bilim va ko'nikmalari boyiydi.	2

VII. “ZOKIRJON FURQAT HAYOTI VA ADABIY MEROSI” KURSINI O‘QITISHNING O‘QUV-USLUBIY TA‘MINOTI

“ZOKIRJON FURQAT HAYOTI VA ADABIY MEROSI” KURSINING SILLABUSI

<i>Fanning qisqacha tavsifi</i>					
OTMning nomi va joylashgan manzili:					
Kafedra:	O‘zbek tili va adabiyoti				
Ta’lim sohasi va yo‘nalishi:					
Fanni (kursni) olib boradigan o‘qituvchi to‘g‘risida ma’lumot:	e-mail:				
Dars vaqti va joyi:	Kursning davomiyligi:				
Individual grafik asosida ishlash vaqti:					
Fanga ajratilgan Soatlar	Auditoriya soatlari			Mustaqil ta’lim:	30
	Ma’ruza:	8	Seminar		
Fanning boshqa fanlar bilan bog‘liqligi (prerekvizitlari):	Fakultativ o‘quv kursi – “Milliy uyg‘onish adabiyoti”, “O‘zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Madaniyatshunoslik”, “Milliy matbuot”. “Siyosatshunoslik”, “Milliy g‘oya va mafkura” va ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqador hisoblanadi.				
Fanning mazmuni					
Kursning maqsad va vazifasi:	<p>Fanning asosiy maqsadi – talaba yoshlarda milliy qadriyatlarga hurmat ruhini tarbiyalash, ulug‘ ajdodlarimiz bosib o‘tgan hayot yo‘lini o‘rnak sifatida ko‘rsatish, Furqat hayoti va adabiy merosini o‘rganishning zaruriyatini tushuntirish, yangicha ma’rifatparvarlikning Vatan va millat taraqqiyotidagi o‘rnini Furqat asarlari misolida ochib berish, ulug‘ shoirning xalqimiz adabiy-estetik tafakkuri rivoji va bugungi islohotlar yutug‘ini ta’minlashdagi o‘rnini asoslashdan iborat.</p> <p>Fanning vazifasi:</p> <ul style="list-style-type: none"> – XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va adabiy-ma’rifiy hayotida Furqatning tutgan o‘rni va mavqeyini ochib berish; – Zokirjon Furqat hayoti va adabiy merosiga doir muhim ma’lumotlarni birlamchi manbalar asosida ilmiy yoritish; 				

	<ul style="list-style-type: none"> – Furqat she’riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko‘lamini tahlil etish; – shoir asarlarida istibdodning qoralanishi, Vatan va millat ozodligi g‘oyasining badiiy talqini masalasini yosh avlod qalbiga singdirish; – Furqatning ma’rifatparvarlik yo‘nalishidagi asarlaridan talaba yoshlarning intellektual va ma’rifiy darajasini oshirishda foydalanish; – ijodkorning “Ahvolot” asarida biografik ma’lumotlarning hamda shoir ijodiy kamolotiga doir qarashlarning yoritilishini o‘rganish; – “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asarida umuminsoniy qadriyatlar ifodasi masalasini ochib berish; <p>Furqatning xalqaro mavzudagi badiiy publitsistikasining yosh avlodda vatanparvarlik tuyg‘usini tarbiyalashdagi o‘rnini dalillash.</p>
Talabalar uchun talablar	<p>Fakultativ kursni o‘zlashtirish jarayonida talaba:</p> <ul style="list-style-type: none"> - XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi yangicha ma’rifatparvarlikning mohiyati va Turkiston jadidchilik harakati shakllanishiga ko‘rsatgan ta’siri; - Furqat adabiy merosining ko‘lami va mavzu qamrovi; - yangi o‘zbek adabiyotining vujudga kelishida Furqat she’riyati va nasrining o‘rni <i>haqida tasavvurga ega bo‘lishi</i>; - Furqat ma’rifatparvarlik yo‘nalishidagi asarlari; - shoirning mumtoz she’riy an’analarni munosib davom ettirgani va takomilga yetkazgani; - “Ahvolot” – ijodkor biografiyasi va ijodiy kamoloti omillarini aks ettirgan asar ekani; - “Sayding qo‘ya ber...”, “Sabog‘a xitob” masnaviylarining shoir adabiy merosidagi o‘rnini <i>bilishi va ulardan foydalana olishi</i>; - Furqatning ilm-ma’rifat mavzuidagi asarlarini tahlil eta bilish; - shoir lirik asarlarining mohiyatini va adabiy-estetik tafakkurni o‘stirishdagi ahamiyatini tushuntira olish; - adabiyotning ijtimoiy mohiyatini his etish va bu haqdagi fikrini erkin bayon etish <i>ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak</i>.
Elektron pochta orqali munosabatlar tartibi	Professor-o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi aloqa elektron pochta orqali ham amalga oshirilishi mumkin.

Sillabus taqvim: O‘tiladigan mavzular ro‘yxati:					
№	Mavzular	Ma’ruza	Suhbat- muloqot	Munozara	Taqdimot
1	Furqatning hayot yo‘li	2 soat			
2	Shoir she’riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko‘lami	2 soat			
3	Furqat asarlarida Vatan va millat ozodligi g‘oyasining yoritilishi	2 soat			
4	Furqatning nasriy asarlari	2 soat			
5	Furqat – ma’rifatparvar shoir		2 soat		
6	Furqat o‘qigan kitoblar va kitobxonlikning shoir kamolotidagi o‘rni		2 soat		
7	Furqatning xorijdagi hayoti va ijodiy merosi			2 soat	
8	Furqat va jadidchilik			2 soat	
9	Furqat she’riyati				2 soat
10	“Ahvolot” asarining Furqat biografiyasini o‘rganishdagi o‘rni				2 soat
Jami		8 soat	4 soat	4 soat	4 soat
Asosiy adabiyotlar:		<p>1. Жабборов Н. Фурқат. /Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Олий ўқув юртлири учун дарслик. – Тошкент: Маънавият, 2004.</p> <p>2. Фурқат. Танланган асарлар –Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1990.</p> <p>3. Юсупов Ш. Фурқат йўлларида. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1984.</p>			
Qo‘shimcha adabiyotlar:		<p>1. Жабборов Н. Ватан иштиёқин тортарам... //Tafakkur, 2002, 1-сон, 48-57-бетлар.</p> <p>2. Жабборов Н. “Жаҳон бастаи кушоди илм бирла...” (Фурқат ҳаёти ва ижодининг хорижда ўрганилиши). //Жаҳон адабиёти, 2001, 8-сон. –Б. 122-129.</p> <p>3. Жабборов Н. “Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор...” //Янги Ўзбекистон, 2020 йил 26 июнь.</p> <p>4. Жабборов Н. Миллий уйғониш адабиётида Соҳибқирон образи.</p>			

	<p>//Sohibqiron yulduzi, 2010, 2-сон. –Б. 22-29.</p> <p>5. Жабборов Н. Фурқат ва ўзбек миллий уйғониш адабиёти. //Ўзбек тили ва адабиёти, 2019, 6-сон, 8-13-бетлар.</p> <p>6. Жабборов Н. Фурқат нега Фурқат? //Ёшлик, 2001, 5-6-сон. –Б. 39-41.</p> <p>7. Жабборов Н. Фурқат шеърлятида ислом маърифати ва тасаввуф ахлоқининг бадий ифодаси. /Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари. – Т.: Muharrir, 2018. –Б. 75-86.</p> <p>8. Жўрабоев О. Ҳазиний ва Фурқат: рухий-маънавий уйғунлик. /Истиқлол йиллари:миллий-диний кадрлятларнинг халққа қайтиши, Т.: 2001. –Б.79-80.</p> <p>9. Ризаев, Ш. Жадид драмаси. Тошкент: Шарқ, 1997.</p> <p>10. Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси. Самарқанд-Тошкент, 1927, 21-бет</p> <p>11. Фурқат. Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Н.Жабборов). //Шарқ юлдузи, 2001, Иккинчи фасл, 1,5 б.т.</p> <p>12. Юсупов Ш. Фурқат йўлларыда. Т.: Адабиёт ва санъат, 1984</p> <p>13. Юсупов Ш. Худоёрхон ва Фурқат. – Т.: Шарқ, 1995, 77-бет.</p> <p>14. Қаюмов А. Шеърлят жилолари. Т.: Ўқитувчи, 1997.</p> <p>15. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. –Тошкент: Маънавият, 2002.</p> <p>16. Қосимов Б. Уйғонган миллат маърифати. – Тошкент: Маънавият, 2011.</p>
Fan dasturning informatsion-uslubiy ta'minoti	<p>1. www.ziyouz.com</p> <p>2. www.e-tarix.uz</p> <p>3. www.ziyouz.com</p>

**“ZOKIRJON FURQAT HAYOTI VA ADABIY MEROSI” KURSINI
O‘QITISHNING MA‘RUZA TEXNOLOGIYASI**

Vaqt: 2 soat	Talabalar soni nafar
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Muammoli ma‘ruza
Ma‘ruza mashg‘ulotining rejasi	
O‘quv mashg‘ulotining maqsadi: Furqat hayoti va adabiy merosini, shoir she‘riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko‘lamini, ijodkor nazmda Vatan va millat ozodligi g‘oyasining yoritilishi hamda nasriy asarlarini o‘qitishning eng samarali usullarini ko‘rsatib berishdan iboratdir.	
Pedagogik vazifalar: - Furqat biografiyasi va adabiy merosining ko‘lami bilan tanishtirish; - shoir she‘riyatining janr xususiyatlari va mavzu ko‘lami haqida tushuncha berish; - adib nasrining mohiyati va badiiyati tahlilini berish.	O‘quv faoliyatining natijalari. <i>Talaba:</i> - Furqat hayot yo‘li va asarlarining umumiy tavsifini aniqlaydi; - shoir she‘rlarining janr va mavzu jihatdan guruhlaydi ; - adib nasriy asarlari haqida tushunchaga ega bo‘ladi.
O‘qitish uslubi va texnikasi	Visual ma‘ruza, blits-so‘rov, bayon qilish, klaster, “BBB” texnikasi
O‘qitish vositalari	Ma‘ruzalar matni, E-board, tarqatma materiallar, grafik organayzerlar
O‘qitish shakli	Jamoa va guruh bo‘lib ishlash
O‘qitish shart-sharoiti	Elektron doska bilan jihozlangan xona

MA‘RUZA MASHG‘ULOTINING TEXNOLOGIK XARITASI

Ish bosqichlari va vaqti	Faoliyat	
	O‘qituvchi	Talaba
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish. 10 daqiqa	O‘qituvchi mashg‘ulot mavzusini e‘lon qiladi. Dars maqsadini aniq tushuntiradi, har bir bosqich uchun ajratilgan vaqt hajmini aniqlaydi, darsdan kutilayotgan natijalarni eslatadi.	Talabalar mashg‘ulot mavzusi hamda bosqichlari, qoidalari, kutilayotgan natijalarni aniq tushunib oladilar. Jamoaviy ta‘limiy faoliyatga tayyor bo‘ladilar, mavzuga nisbatan qiziqish shakllanadi.
2-bosqich. Asosiy bosqich. 55 daqiqa	Ma‘ruza mashg‘uloti rejasi va tuzilishiga muvofiq ta‘lim jarayonini tashkil qiladi. Furqat lirik va nasriy asarlari ko‘lami hamda xususiyatlari	Mashg‘ulot mavzusi bo‘yicha nimalarni bilishlari yoki bilishni istashlari aniqlanadi va bunda jadvalning 3-ustuni darsning yakuniy bosqichida to‘ldiriladi.

	<p>bilan tanishtiradi. Shoir she'riyatining janriy belgilari, mavzuiy yo'nalishlari haqida ma'lumot beradi. Nasriy va publitsistik asarlarini tahlil qiladi.</p> <p>(ma'ruza matni tayanch o'quv axborotida keltiriladi).</p> <p>Ma'ruzani bayon qilish davomida interfaol o'qitish usullarini qo'llash orqali talabalarni faollashtirishga erishadi, talabalarga muammoli savollar bilan murojaat qiladi.</p>	<p>Talabalarda ta'limiy faoliyatga nisbatan motivatsiya rivojlanadi, o'quv-bilish faoliyatlari to'g'ri rejalashtiriladi. Ularda ta'limiy maqsadlar asosida hamkorlikda ishlash, izlanish ko'nikmalari shakllanadi.</p> <p>Talabalar o'qituvchi bergan muammoli savollarga shaxsiy nuqtai nazarlaridan kelib chiqqan holda erkin fikr bildiradilar.</p> <p>O'rganayotgan muammo yuzasidan shaxsiy fikr, munosabat shakllanadi, talabalar faollashadi.</p> <p>Taqdimotda keltirilayotgan ma'ruza matnini tezislar shaklida yozib oladilar.</p> <p>Talabalar faol hamkorlikda ta'lim olishni o'rganadilar, ularda onglilik va mas'uliyat kabi kasbiy sifatlar shakllanadi.</p> <p>Refleksiya bosqichida talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan muammoli savollar xususida fikrlaydilar, o'z nuqtai nazarlarini bildiradilar.</p>
<p>3-yakuniy bosqich. 10 daqiqa</p>	<p>Talabalar tomonidan ma'ruzada keltirilgan o'quv axborotining o'zlashtirilganlik darajasini aniqlash maqsadida mavzuga oid kichik esse yozish topshirig'i beriladi. Ilmiy axborot muhokama qilinadi.</p>	<p>Ilmiy axborot yozishda faol ishtirok etadilar.</p>
<p>Mustaqil ta'lim uchun topshiriq. 5 daqiqa</p>	<p>Mavzuni to'liq o'zlashtirish, muloqot vositalarining har biriga misollar tayyorlab kelish.</p>	<p>Mavzu bo'yicha maqola tayyorlaydilar.</p>

VII. KURS YUZASIDAN MASHG‘ULOTLAR VA MUSTAQIL TA’LIM YUZASIDAN KO‘RSATMALAR

O‘qitishda kasbiy yo‘naltirilganlikni amalga oshirish faoliyati.

Ta’lim-tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash yuzasidan o‘qituvchining amaliy faoliyati quyidagi bosqichlar:

- innovatsion texnologiyalarning metodologik asoslarini o‘zlashtirgan holda uni pedagogik amaliyotda qo‘llash yo‘llarini belgilash;

- innovatsion texnologiyalar talablari asosida ta’lim-tarbiya jarayonini loyihalash;

- o‘qitishning barcha shakllari: ma’ruza, muloqot, munozara va taqdimot mashg‘ulotlari, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar, mustaqil ta’limning didaktik maqsadlarini e’tiborga olgan holda innovatsion texnologiyalarni tanlash va joriy etish;

- o‘qitishning asosiy shakllari bo‘lgan ma’ruza, muloqot, munozara va taqdimot mashg‘ulotlarida o‘rganiladigan mavzuni mazmunini e’tiborga olgan holda axborot-kommunikatsion va pedagogik innovatsiyalarni uyg‘unlashtirish va amalda qo‘llash;

- mazkur jarayondan olingan natijalarni tahlil qilish, umumlashtirish, talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalaridagi kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo‘llarini belgilashdan iborat.

Ta’lim tizimida interfaol ta’lim texnologiyalarining quyidagi shakllar mavjud:

Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.
3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.
4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – bu mashg'ulotlarning interfaol metodlar yordamida tashkil etish.

“**Interfaol**” tushunchasi ingliz tilida “interact” (rus tilida “interaktiv”) “inter”– o'zaro, ikki taraflama, “act” – *harakat qilmoq, ish ko'rmoq* kabi ma'nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim – ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim hisoblanadi.

Interfaollik ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko'nikma, malaka hamda muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lida birgalikda, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatni tashkil etish layoqatiga egaliklaridir.

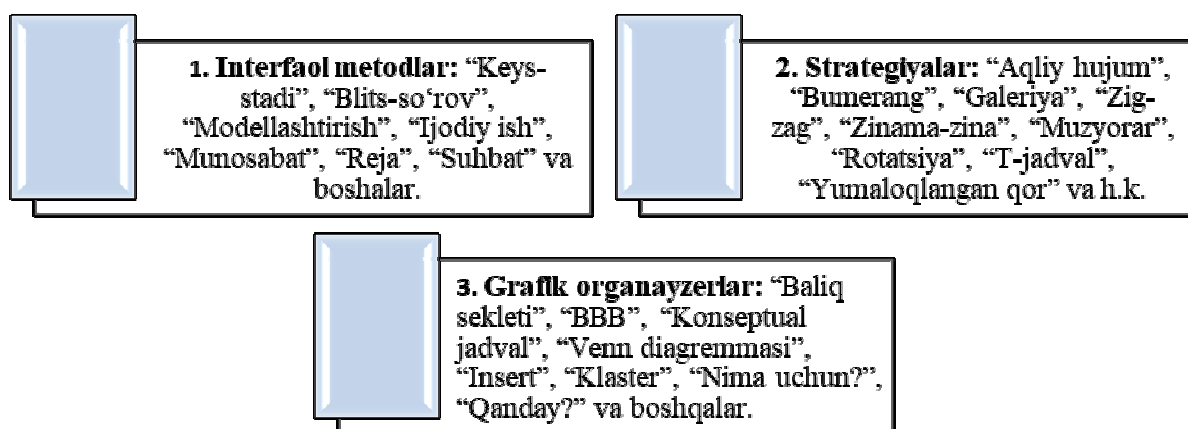
Mantiqiy nuqtai nazardan interfaollik, eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat, o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faoliyatning olib borishlarini ifodalaydi.

An'anaviy ta'limda ham, tabiiy ravishda, suhbat asosini axborot tashkil etadi. Ammo axborot uzatishning asosiy manbai o'qituvchining tajribasi bo'lib, bu jarayonda u yetakchilik, dominantlik qiladi, ya'ni u darsning asosiy vaqtida bilimlarni og'zaki tarzida o'quvchi (magistrant)larga etkazib berishga intiladi. Faollik ko'rsatish o'qituvchigagina xos bo'lib, o'quvchi (magistrant)lar bu vaziyatda sust tinglovchi bo'lib qoladi. Ularning asosiy vazifasi o'qituvchini tinglash, zarur o'rinlarda yozish, savollar bilan murojaat qilinganida javob qaytarish, kam holatlarda ruxsat etilganidagina so'zlashdan iboratdir.

Interfaol ta'limning asosiy belgilari

Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limning quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda:

Keyingi yillarda ta'limda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosiy o'rinni egallamoqda. Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim *shaxsga yo'naltirilgan ta'lim* deb nomlanadi. Ushbu ta'lim pedagog va magistrant o'rtasidagi o'zaro munosabat hamkorlik va tanlash erkinligiga asoslanib, magistrantni qadriyat sifatida e'tirof etilishini uchun sharoit yaratadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi:

1. Modulli ta'lim texnologiyasi.
2. Muammoli ta'lim texnologiyasi.
3. Interfaol ta'lim texnologiyasi.
4. Individual ta'lim texnologiyasi.
5. Masofaviy ta'lim texnologiyasi.
6. Kompyuter ta'lim texnologiyasi.
7. Hamkorlik ta'lim texnologiyasi.
8. Loyiha ta'lim texnologiyasi.
9. Dasturiy ta'lim texnologiyasi.
10. Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyasi.
11. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi.
12. O'yin texnologiyalari.
13. Gender ta'lim texnologiyasi.
14. Quvvatni tejoychi ta'lim texnologiyasi.

Mazkur ta'lim texnologiyalaridan *modulli ta'lim, muammoli ta'lim va interfaol ta'lim texnologiyalarini* faol qo'llash tavsiya qilinadi.

Ta'lim jarayonida faol qo'llanayotgan innovatsion texnologiyalardan biri **keys** stadi hisoblanadi. Keys texnologiyasi bugungi kungacha asosan iqtisod va huquq sohalarida qo'llab kelingan. Hozirgi kunda boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlarda foydalanish ham ta'lim samaradorligini oshirishi e'tirof etilmoqda.

Keys-stadi – (inglizcha *case* – to'plam, aniq vaziyat, *stadi* – ta'lim) keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan haqiqiy yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning tahlil etilishiga asoslanadigan o'qitish metodi.

Keys-stadi usuli qo‘llanilgan o‘quv mashg‘ulotining texnologik xaritasi
Ishlar bosqichi va mazmuni

Ishlar bosqichi va mazmuni	F a o l i y a t	
	Ta’lim beruvchi	Ta’lim oluvchi
Tayyorgarlik	Tanishish uchun talabalarga keys materiallarini tayyorlaydi va avvalgi mashg‘ulotlarda arqatadi.	Keys mazmuni bilan tanishadilar
1-bosqich. O‘quv mashg‘ulotiga kirish. (5 daq.)	1.1. O‘quv mashg‘ulotining mavzusi, maqsadi, kutilayotgan natijalar va uni olib borish rejasi bilan tanishtiradi. Keys ahamiyatini va uni kasbiy bilimlarni rivojlantirishga ta’sirini tushuntiradi.	Diqqat qiladilar.
2-bosqich. Bilimlarni faollashtirish (10 daq.)	2.1. Talabalar bilimini faollashtirish maqsadida mavzuning asosiy tushunchalari bo‘yicha tezkor-so‘rov o‘tkazadi (ilova). 2.2. Amaliy mashg‘ulotda ishlash tartibi, baholash ko‘rsatkich va mezonlari bilan tanishtiradi (ilova).	Savollarga javob beradilar. Muhokama qiladilar, aniqlash tiruvchi savollar beradilar.
3-bosqich. Alohida Ishlash. (20 daq.)	3.1. Keys materiallarini muhokama qilishni tashkillashtiradi, ishlash qoidasi, vaziyatlarni tahlil qilish chizmasi, muammolarni ifodalashiga e’tibor berishlariga qaratadi. 3.2. Vaziyatni mustaqil tahlil qilishni, muammoni ifodalashni, yechish yo‘llarini aniqlashni, so‘ngra uni yechish topshirig‘ini beradi	Keys materiallarini muhokama qiladilar, aniqlaydilar, savollar beradilar. Mustaqil ravishda tahlil qilish varag‘ini to‘ldiradilar, muammoni yechadilar.
4-bosqich. Kichik guruhlarda ishlash (20 daq.)	4.1. Talabalarni kichik guruhlariga bo‘ladi va topshiriq beradi: vaziyatni muhokama qilish va tahlil qilib ko‘rish, guruh uchun vaziyatni tahlil qilish varag‘ini to‘ldirish, yechish tartibini ishlab chiqish, topshiriqni yechish, taqdimotga tayyorlanish	Keysni yechish va taqdimot varag‘ini tayyorlash bo‘yicha harakatlar qiladilar
5-bosqich. Taqdimot (20 daq.)	5.1. Taqdimot, muhokama va guruhlar taqdimotini o‘zaro baholashni tashkillashtiradi. Javoblarni sharhlaydi, tahlil qilish va muammoli vaziyatni yechish jarayonida qilingan xulosalarga e’tibor qaratadi.	Guruhlar taqdimot qiladilar. Boshqa talabalar munozarada ishtirok etadilar, savollar beradilar

KONSEPTUAL JADVAL

O'rganilayotgan tushuncha, hodisa, fikrlarni uch va undan ortiq jihat va ko'rsatkichlari bo'yicha taqqoslashni ta'minlaydi hamda yaxshi samara beradi. Tizimli fikrlashga o'rgatish, muammoni tahlil qilish, ma'lumotlarni tuzulmaga keltirish, tizimlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish, o'rganilayotgan hodisalarning muhim belgilarini aniqlash, tadqiqot yo'nalishini belgilash, internetda axborot qidirish uchun tayyanch so'z va iboralarni tanlash maqsadlarida tuziladi.

Jadval quyidagicha tuziladi: gorizontaal bo'yicha taqqoslanadigan tushunchalar, vertikal bo'yicha esa, ularning taqqoslanadigan turli jihat va xossalari joylashtiriladi.

Konseptual jadvalda o'zlashtirilayotgan o'quv materialining ancha qismini ixcham shaklda ifodalanadi. Bunday jadval mashg'ulotning metodik ta'minotini yanada boyitadi. Muayyan matn bo'yicha konseptual jadvallarni mikroguruhlarda aqliy hujumdan foydalanib tuzish va ularni guruh bo'yicha muhokama qilib, eng maqbul variantini qabul qilish amaliy mashg'ulotlarning «anglash» fazasida yaxshi natija berishi mumkin. Konseptual jadval yordamida bir necha kasb yoki mutaxassisliklarni taqqoslash ham mumkin. Dars davomida o'tkazilayotgan munozara davomida talabalarga konseptual jadval tuzish topshirig'ini berish tavsiya etiladi. Bunday jadval tuzishni uyga vazifa berish esa talabalarning mustaqil bilish faoliyatini yanada samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Fakultativ o'quv kursini o'qitishda **slaydlar, video, multivideo, qisqa metrajli hujjatli filmlardan** foydalanish mumkin. Shuningdek, o'qitishning **an'anaviy va ilg'or usullarini, shuningdek, o'qitishning an'anaviy va ilg'or uslublarini, jumladan, ekspress so'rovlar, test so'rovlari, dasturiy o'qitish, davra suhbatlarini o'tkazish, muammoli o'qitish texnik vositalarini qo'llash, ekskursiya** va boshqa usullardan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim-tarbiya jarayoni mashg'ulotlari ma'ruza, muloqot, munozara, taqdimot tarzida tashkil etiladi. Ushbu mashg'ulotlarni quyidagi algoritm (bilish, qo'llash, tahlil qilish va natija) asosida amalga oshiriladi.

Talabalarga fakultativ o'quv kursini zamonaviy usulda o'rgatish, ularning mustaqil bilim olishiga sharoit yaratish hamda olgan bilimni mustaqil ravishda baholash uchun quyidagilardan foydalaniladi:

– “Aqliy hujum”, “Debatlar” “Reynstorming”, “Klaster” (axborotni yig'ish), “Sinkveyn” (axborotni yig'ish, “Akvarium”, “Charxpalak”, “Gyalar bahsi”, “Matbuot-konferensiyasi” kabi yangi pedagogik texnologiyalaridan foydalanish.

– Talabalarni oldindan tarqatma materiallar bilan ta'minlashga erishish.

– Talabalarning kichik guruhlarga bo'lib, murabbiy-ustozlar rahbarligida mustaqil bilim olishga o'rgatish.

– ma'ruza matnidagi jadval diagramma va raqamli ma'lumotlarni oldindan tayyorlab, guruh talabalariga tarqatish. (Bu usul o'qituvchining vaqtini tejab, talabalarni ortiqcha yozishdan ozod qiladi).

- Test savollari tuzish.
- “Tayanch” iboralarni ishlab chiqib, talabalarga ularni mukammal o‘zlashtirishda ko‘maklashish.
- talabalarni zamonaviy kompyuter dasturlari asosida tayyorlangan slaydlar bilan ko‘rgazmali ma’ruza qilishga o‘rgatish kabi usullardan foydalanish mumkin.

MUSTAQIL TA’LIMNI AMALGA OSHIRISH

Talaba mustaqil tayyorlanganda fakulteti o‘quv kursi xususiyatlaridan kelib chiqqan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- tarqatma materiallar bo‘yicha fakultativ o‘quv kurs mavzularni o‘zlashtirish. Bunda o‘qituvchi asosiy materialning bayon qilinishiga alohida ahamiyat berishi lozim bo‘ladi. Tarqatma materiallar hajmi har bir mavzu bo‘yicha 3-5 sahifa bo‘lishiga erishish kerak. Bunday ish natijalari reyting nazoratining muvofiq bosqichlarida tekshiriladi.

- O‘qitish va nazorat qilishning avtomatlashtirilgan tizimlari bilan ishlash. Bu usul mashg‘ulotlar hamda mustaqil ishga tayyorgarlik ko‘rish jarayonida qo‘llanilishi mumkin.

- O‘z-o‘zini baholash orqali bilimni uzluksiz nazorat qilish. Talaba maxsus formula yordamida o‘z bilimini o‘zi baholaydi va maxsus nazorat daftarlariga qayd etib boradi.

- Fakultativ o‘quv mavzulari bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, qo‘shimcha adabiyotlar ishlash hamda ularni o‘rganish;

- Talabalarining mustaqil ta’lim va taqdimot bilan bogliq holda fakultativ o‘quv kursining muayyan mavzularni chuqur o‘rganish. Mustaqil ishning bu shakli barcha semestr talabalariga tavsiya etiladi.

- Internet materiallari.

- Audio manbalar.

- Axborot-resurs markazlaridagi mavjud davriy matbuot materiallari.

- Avtomatlashtirilgan o‘rgatuvchi nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishlash. Bu mashg‘ulotlar talabani bilimlarni yanada mustahkamlaydi, tafakkurini boyitadi

TAQDIMOTLARNI AMALGA OSHIRISH

Taqdimotlar fakultativ o‘quv kursda olingan bilim, malaka va ko‘nikmaning amalda qo‘llanilishi, ya’ni yangi shaxs madaniyati tarziga aylanganligi darajasini ko‘rsatuvchi indikator vazifasini o‘taydi. Taqdimotlar o‘quv taqvimiy rejada ko‘rsatilgan mavzular doirasida tavsiya etilgan mavzularga bag‘ishlanadi. Talaba mavzuni tanlashga imkon beriladi.

Taqdimotga tayyorlanish jarayonida talabaga quyidagi tavsiyalar va ko‘mak beriladi :

- fakultativ o‘quv kursi mavzulari bo‘yicha adabiyotlarni o‘rganish va tahlil qilish, qo‘shimcha adabiyotlar ustida ishlash hamda ularni o‘rganish.

- internet materiallarini topish va unumli foydalanish;

- audivizual manbalardan foydalanish;
- axborot resurslari markazidagi mavjud davriy matbuot materiallaridan foydalanish.

TAVSIYA ETILADIGAN TAQDIMOT MAVZULARI

1. Furqat va milliy uygʻonish
2. Furqat adabiy merosining mamlakatimizda va xorijda oʻrganilishi
3. Furqat asarlarida milliy ozodlik orzusining badiiy talqini
4. Furqat sheʼriyatida mumtoz adabiyot anʼanalarining yangilanishi
5. Furqat – yangicha maʼrifatparvarlik asoschisi
6. “Ahvolot” asarida Furqat biografiyasining yoritilishi
7. “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asarida umuminsoniy qadriyatlar talqini
8. Furqat sheʼriyatida Alisher Navoiy anʼanalari
9. Furqat mutolaa qilgan kitoblar
10. Furqat asarlarida diniy maʼrifat gʻoyasining badiiy ifodasi
11. Furqatning badiiy publitsistikasi
12. “Sabogʻa xitob” masnaviysi – Furqat adabiy davrasini oʻrganishda muhim manba
13. “Sayding qoʻya ber, sayyod” musaddasining Furqat sheʼriyatida tutgan oʻrni
14. Furqat – serqirra isteʼdod sohibi (shoir, adib, olim, xattot, hakim va jurnalist)
15. Sharif Yusupov – furqatshunos olim.
16. Furqat va tasavvuf adabiyoti
17. Furqat va Qoʻqon adabiy muhiti
18. Furqat hayotining Toshkent davri
19. Furqatning xorijga ketish va yurtga qayta olmaslik sabablari
20. Furqat hayoti va ijodining xorijdagi davri.

VIII. FAKULTATIV KURS MAVZULARINING QISQACHA MAZMUNI

MA'RUZALAR

Birinchi mashg'ulot: Furqatning hayot yo'li
O'tkazish shakli: ma'ruza.

Furqat 1859 yili Qo'qon shahrida savdogar oilasida tug'ilgan. yetti yoshida ota-onasi uni mahalladagi Muhammad Olim maktabdorga o'qishga berishadi.

Zokirjon yetti yoshga kirganda *“birmuncha juz'iyot ilmiga iqtidori bo'lgan”* otasi Xolmuhammad uni ilm tahsili uchun Mulla Olim ismli maktabdorga olib boradi. Dastlab Qur'oni karimdan o'n besh-yigirma mayda surani o'rganib, yod oladi. Keyin taxtaga tushadi. Furqatning o'zi *“taxta”*ni quyidagicha izohlaydi: *“Taxta”* iborati bulkim, bir pora taxta lavhag'a huruf, hijoni yozib berib, bei'rob o'qitadur. Andin keyin surai *“Fotiha”* din boshlab, surai *“Odiyot”* g'acha i'rob birla ta'lim beradur”. Shundan so'ng u olti oyda *“Haftiyak”*ni tamomlab, *“...andak fursatda Qur'oni sharifni xatm qiladi”*. *“Chor kitob”*ni o'qiydi. Farididin Attor, Hofiz, Bedil, Alisher Navoiy, Fuzuliy, So'fi Olloyor, Xoja Muhammad Porso singari Sharq mumtoz adabiyoti namoyandalarining asarlarini o'qib. Badiiy ijod sirlarini o'rganadi. Qo'qon shoirlaridan Muhyi, Muqimiy, Zavqiy va Nisbatiylar bilan adabiy davrasi bo'lib, o'zaro mushoaralar o'tkazishgan.

1876-yili Qo'qon xonligi Rossiya tomonidan istilo qilingach, vaziyat o'zgaradi. Furqat Yangi Marg'ilon shahridagi savdogar tog'asining iltimosiga ko'ra u yerga borib, savdo ishlarida unga yordamlashgan, keyinchalik o'zi ham kichik do'kon ochgan. Ayni kezda bilimdon ziyoli sifatida kishilarning arz va iltimoslarini rasmiy mahkamalarga arizalar shaklida bitib, mirzalik ham qilgan. Shu davrda Furqat taxallusida yozgan she'rlari bilan shuhrat qozona boshlaydi.

1889-yil boshlarida safarga o'tlanadi. Bir muddat Xo'jandda yashab, Toshxo'ja Asiriy va boshqa shoirlar bilan yaqin ijdiy muloqotda bo'ladi. 1889-yil iyunida Toshkentga keladi. Ko'kaldosh madrasasi hujralaridan birida yashaydi. Rus ilm-fani, texnikasi, ta'lim tizimi bilan tanishadi. Bu haqda she'rlar yozadi. 1891-yil may oyida Samarqandga boradi, osori-atiqalar bilan tanishadi, gazetagaga bu haqda maqolalar yozadi. Keyin Buxoroda bo'ladi. Iyul oyida esa chet elga chiqib ketishga majbur bo'ladi. Furqat Tbilisi, Boku orqali Istanbulga boradi. Undan Yunoniston va Bolgariyaga sayohat etadi. Arab mamlakatlaridan Misrda, Saudiya Arabistonida bo'ladi. Haj ibodatini ado etib, mashhur *“Hajnoma”*sini yozadi. Bir muddat Hindistonda yashaydi. Undan Sharqiy Turkistonga o'tib, Yorkent shahrida muqim istiqomat qiladi. Umrining oxirgi o'n sakkiz yili xorijda kechadi.

Furqat 1959-yili Sharqiy Turkistonning Yorkent shahrida vafot etgan.

Interfaol metod

Mazkur mashg'ulotda o'qituvchi Didaktik o'yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o'qituvchining

kirish soʻz bilan ochiladi. U kirish soʻzida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtirib, bugungi matbuot konferensiyasi Furqatning hayot yoʻlini yoritish, shoir tugʻilib oʻsgan muhit, uning adabiy davrasi, shaxs va shoir sifatida kamolga erishish omillari hamda shoirning sayohat marshruti tahlili masalalariga bagʻishlanishi, konferensiyada adabiyotshunos olimlar, soha mutaxassislari, shuningdek, respublikamiz ommaviy axborot vositalarining muxbirlari ishtirok etayotganligini qayd etadi.

“Matbuot konferensiyasi”da muxbirlarning rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumkin:

1. Shoir yashagan davrning oʻziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Furqatning shaxs va shoir sifatida kamol topishi qanday omillar bilan bogʻliq?
3. Shoir biografiyasiga oid qanday tadqiqotlar yaratilgan?
4. Furqat nima uchun soʻnggi manzil sifatida Yorkent shahrini tanlagan?

Qoʻllash: Furqatning hayot yoʻliga doir maʼlumotlar mohiyatini toʻgʻri anglab yetishda, shoir biografiyasining nomaʼlum qirralarini aniqlashda “Milliy uygʻonish adabiyoti”, “Oʻzbek adabiyoti tarixi”, “Tarix”, “Milliy matbuot” fanlarining tegishli mavzulariga murojaat qilish mumkin.

Natija: Zokirjon Furqat hayoti yoʻli toʻgʻrisida tasavvur hosil boʻladi. Shoir biografiyasini oʻrganishning maqsad va mohiyatidan hamda mamlakatimizda sanʼat va adabiyot sohasida amalga oshirilayotgan yangilanish jarayonlaridan xabardorlik darajasi oshadi. Talabada shoir yashagan davr, oilaviy muhiti, adabiy davrasi haqidagi maʼlumotlarni tahlil qilish koʻnikmasi paydo boʻladi.

Tayanch tushunchalar: Zokirjon Furqat, oilaviy muhit, Sharq mumtoz sheʼriyati, mutolaa, kitob, adabiy davra, mushoara, safar, xorij, ilm-fan, maʼrifatparvarligi, мутолаа, китоб, адабий давра, мушоара, сафар, хориж, илм-фан, маърифатпарварлик.

(Shu oʻrinda Zokirjon Furqat hayot yoʻli yoritilgan tegishli multimedia materiallari namoyish etiladi)

Ikkinchi mashgʻulot: Shoir sheʼriyatining janr xususiyatlari va mavzu koʻlami

Oʻtkazish shakli: maʼruza.

Furqat mumtoz sheʼriyatimizning gʻazal, qasida, murabbaʼ, muxammas, musaddas, muashshar, mustazod, tarjiʼ, masnaviy, fard, maktubot singari 10 dan ortiq janrlarida benazir asarlar yozdi. Shoir nazmiy asarlari mumtoz sheʼriy janrlarning mukammal namunalarini ekani jihatidan alohida ajralib turadi.

Shoir lirik asarlarida ishqiyy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, orifona mavzular betakror badiiy talqin etilgan. Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy sheʼriyatidagi obrazlar, rimz va timsollar yangi mazmun bilan boyitilgan, poetik jihatdan yangi yuksak bosqichga koʻtarilgan. Birgina misol. Hazrat Alisher Navoiy mashhur gʻazallaridan birida mana bunday yozadi:

*Nuqtai xoling nedin shirin labing ustidadur,
Nuqta chun ostin bo' lur har qaydakim yozilsa "lab".*

Quyidagi baytda Furqat buyuk salafi she'ridagi obrazli tasvirni poetik jihatdan yanada takomilga yetkazgani kuzatiladi:

*"Nuqta lab ustida bejodur?" dedim. Aydi kulib:
"Sahv qilmish Kotibi qudrat magar tahrirda?"*

Hazrat Navoiy baytida fikr monolog tarzida edi. Furqat uni dialogga – oshiq va ma'shuqa o'rtasidagi muloqotga aylantirdi. Oz so'zga ko'p ma'no yuklay olish mahoratini namoyon etib, yarim misrada "Nuqta lab ustida bejodur?" – deya ulug' ustozi baytidagi mazmuni to'liq ifodalay oldi. Ma'shuqaning: "Sahv qilmish kotibi qudrat magar tahrirda?" – degan savoli orqali "Kotibi qudrat – taqdir kitobini yozuvchi qudratli zot bo'lgan Alloh taoloni xato qiladi deb o'ylayapsanmi?" – deya oshiqni mot qilishi orqali she'rda ifodalangan mazmunning falsafiy mohiyatini teran bir darajaga yuksaltirdi. Bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin.

Furqat lirikasida boshqa hech bir shoir she'riyatida uchramaydigan, kutilmagan lavhalar ko'p. Masalan, shoirning bir g'azalida lirik qahramon o'zining yor ishqiga nechog'liq sodiq ekanini quyidagicha "dalillaydi":

*Oshiqi sodiqlig'imga bovar aylarsanmu, yor,
Qozi muhrin bostirib, xat birla iqror aylasam.*

Maqsud Shayxzoda ta'biri bilan aytganda: "Sevgi maktubiga qozi muhrini bostirish! Kutilmagan va g'ayrioddiy detal!"

Umuman, Furqat lirik asarlari janr xususiyatlari bilan ham, mazmun-mohiyati teranligiga ko'ra ham, badiiy uslubning mukammalligi jihatidan ham milliy she'riyatimiz rivojida alohida yuksak bosqichni tashkil etadi.

(Shu o'rinda tegishli Furqat she'riyati tahliliga doir multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Talabalar uch guruhga bo'linib, 1-guruh ijod ahli, 2-guruh she'riyat muxlislari, 3-guruh esa adabiyotshunos mutaxassislar sifatida ishtirok etishadi. Mashg'ulot davomida olingan tushunchalar asosida milliy she'riyatimizning o'ziga xos xususiyatlari, she'r tahlili, Furqat she'rlarining janrlari va mavzu yo'nalishlari xususida fikr yuritishadi. She'riyat muxlislari rolidagi talabalar bildirilgan fikrlarning asosli ekanligiga qarab ruhan rag'batlantiriladi.

Qo'llash: atoqli shoir va adabiyotshunos mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg'ulot olib boriladi.

Natija: talabalar Furqatning o‘ndan ortiq mumtoz she‘riy janrlarda asarlar yozganini, mumtoz poetik an‘analarni yangilay olgan salohiyatli ijodkor ekanini, o‘zbek milliy uyg‘onish adabiyotida tutgan o‘rnini anglab yetishadi.

Tayanch iboralar: she‘riyat, janr, mavzu ko‘lami, badiiy mahorat, an‘ana va yangilanish, talqin, g‘azal, lirik asar, badiiy uslub.

Uchinchi mashg‘ulot: Furqat asarlarida Vatan va millat ozodligi g‘oyasining yoritilishi

O‘tkazish shakli: ma‘ruza.

Rusiya mustabid siyosati Turkiston xalqlari hayotining barcha – siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy-ma‘naviy va adabiy-ma‘rifiy jabhalarini birday iskanjaga olgani ma‘lum. Tabiiyki, millatparvar ziyolilar, jumladan Furqat ham bunga befarq qaragan emas. “Munojoti musaddas” asari buning yorqin dalilidir. Yaratganga iltijo, munojot ruhida bitilgan ushbu musaddasda shoir rus mustamlaka siyosatining mohiyatini “*Zulmat girdbodi, qyun, to‘foni hayrat, g‘arqi junun*” kabi istioralar, “*Kuffor bandi ichra sonsiz tugunda qolduk*” obrazli tasviri vositasida butunlay fosh etadi. Bu istibdod siyosati millat hayotini butunlay asoratga olgani, milliy istiqbolga, nurli istiqbolga eltuvchi barcha yo‘llar batamom to‘silgani bugun hech kimga sir emas. Musaddasning quyidagi misralari ham istibdod iskanjasida qolgan yurt taqdiriga kuyinish hissi bilan yo‘g‘rilgan:

*Qoziyu mufti, a‘lam doim hazinu ma‘yus,
Din posini tutay deb zindoni g‘amda mahbus,
Bechoralar na qilsun bo‘lsa siyosati Rus,
Qo‘ymaydi bir tarafdin xalq ichra nangu nomus,
Rahm aylagil, Xudoyo, bechora, xastalarga,
Ranjuru zor-u mahzun, ko‘ngli shikastalarga.*

Ushbu misralar orqali mustamlaka siyosatining adolatsizlikka, zulmga asoslangani, hatto qozi, mufti, a‘lam kabi huquq posbonlarining o‘zlari ham haqsizlik girdobida qolgani ochiq-oydin ifodalanadi. Ularning “*Din posini tutay deb g‘am zindonida mahbus*” bo‘lishlari sababini Furqat chinakam vatanparvarga xos jasorat bilan ko‘rsatib o‘tadi: “*Bechoralar na qilsun bo‘lsa siyosati Rus?!*”

“Bo‘ldi” radifli muxammasida shoir mustamlakaning ilk kunlaridanoq boshlangan ommaviy qatag‘onga ishora qiladi: “*Yumub ko‘zni qadamni mardlar sori adam qo‘ydi*”. Adam – yo‘qlik, demakdir. Bu misra orqali mardlarning, ya‘ni millat ziyolilarining qatag‘on girdobiga tashlanganiga ishora qilingan. Natija shunday bo‘ldiki, “*Ajal farzandi odamni jahon mulkida kam qo‘ydi*”. Keyingi misrada shoir bu fojialar ro‘y bergan sanani ham ochiq yozadi: “*Mingu uch yuz birinchig‘a sana tokim qadam qo‘ydi*”. Hijriy 1301 yil milodiy 1883-1884 yillarga to‘g‘ri keladi. Demak, rus bosqinining ayni avj pallasida gap ketyapti. Bu, o‘z navbatida, muxammas yozilgan sanani ham bildiradi. Beshinchi satrda yanada ahamiyatli fikr ifoda etilgan: “*Hamani emdi ko‘z tutgoni bir Sohibqiron bo‘ldi*”.

Darhaqiqat, millat bu paytda Sohibqiron Amir Temurdek yo‘lboshchiga muhtoj edi. Sohibqiron – milliy ozodlik timsoli. Shuning uchun ham shoir millatga uningdek bir rahnamoni orzu qiladi.

“Begim” radifli dastxat she’rida shoir yurtning taraqqiyot quyoshi so‘nib, tanazzul shomi boshlangani, *Charxi hiylasozning afsun ila makru dag‘osi* bois “...g‘unchai davlat gul yanglig‘ parishon bo‘lgani, hukumat gulshani xazonga aylangan”i, zog‘lar kelishi bilan bulbullar navosi tingani haqidagi qayg‘ularini ифода этади.

Mazkur asarlar yozilgan sanalar (“Munojoti musaddas” 1879 yili, “Bo‘ldi” radifli muxammas 1885 yili, “Begim” radifli g‘azal 1890 yili bitilgan) shundan dalolat beradiki, shoirning mustamlaka siyosatiga bo‘lgan munosabati yillar o‘tishi bilan ham o‘zgarmagan. Faqat istibdodni qoralash ruhi dastlabki asarlarda ochiq, ravshan aks etgan bo‘lsa, keyinchalik ko‘proq obraz, ramz va timsollar zamirida, she’r tagmatnida berilgan.

(Shu o‘rinda mavzuga doir multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

O‘qituvchi talabalarga FSMU texnologiyasining to‘rt bosqichi yozilgan qog‘oz varaqlarini tarqatadi va yakka tartibda ularni to‘ldirishni iltimos qiladi.

Vazifa. Furqat Vatan ozodligi g‘oyasini qaysi asarlarida qay usulda aks ettirgan? – savoli bo‘yicha quyida fikrlaringizni bayon eting?

F – fikringizni bayon eting;

S – fikringiz bayoniga biron sabab ko‘rsating;

M – ko‘rsatgan sababingizni asoslovchi misol keltiring;

U – fikringizni umumlashtiring.

Talabalarning o‘zlari yozgan fikrlarini o‘qib himoya qilishlari so‘raladi. Bu texnologiya tinglovchilarni o‘z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o‘z fikrini boshqalarga o‘tkazishga, ochiq holda bahslashish, shu bilan birga, bahslashish madaniyatini o‘rgatadi. O‘qituvchi esa ularning fikrlarini to‘g‘ri yo‘naltirish orqali mavzuni to‘g‘ri anglashlariga harakat qiladi.

Qo‘llash: adabiyotshunos, jurnalist, tarixchi, dinshunos mutaxassislar bilan birgalikda interfaol uslubda mashg‘ulot olib boriladi.

Natija: talabalarda Furqat asarlarida Vatan va millat ozodligi g‘oyasining yoritilishi haqida tushuncha va tasavvur shakllanadi. Shoirning Rusiya istibdodini qoralab yozgan asarlarini tahlil etadilar. Milliy ozodlik ruhidagi asarlar uchun kuchli ta‘qib bo‘lgan murakkab bir davrda Furqatning fikrni asar tagmatnida, obraz va ramzlar zamirida berish iqtidoriga baho beradilar. Furqatning Vatan va millat ozodligi mavzusidagi asarlari bugungi yosh avlod ongi va qalbida vatanparvarlik tuyg‘usini kuchaytirishi jihatidan dolzarb ekanini anglab yetadilar.

Tayanch tushunchalar: Furqat, she’riyat, g‘azal, musaddas, munojot, istibdod, mustamlaka siyosati, Vatan va millat ozodligi, milliy istiqlol.

To‘rtinchi mashg‘ulot: Furqatning nasriy asarlari

O‘tkazish shakli: ma’ruza.

Furqatning biografik-memuar xarakterdagi “Ahvolot” asarida shoirning oilaviy ahvoli, bolalik va o‘smirlik yillari, maktab va madrasada o‘qish jarayonlari, Qur’oni karim tahsili, sharq mumtoz adabiyotining ulug‘ namoyandalari asarlari mutolaasi, arab tili, husnixat, mantiq va boshqa ilmlarni o‘rganishi, Qo‘qondagi maslakdoshlari bilan o‘tkazgan suhbatlariyu mushooralari, Turkistonning mustamlaka iskanjasiga tushishi oqibatida “tarki tahsil” qilib, majburiyat yuzasidan “tiriklik ishiga mashg‘ul” bo‘lishi, Xo‘jand va Toshkent safari, Toshkentdagi adabiy-ma’rifiy davrasi va boshqa hayotiy voqealar nasriy yo‘lda yuksak badiiyat bilan tasvirlangan.

Asardan Furqat ijodiyoti haqida ham muhim ma’lumotlarni bilib olib mumkin. Shoirning “Hammomi xayol” nomli asar yozgani, “Nuh manzar”, “Chor darvesh” asarlarini fors tilidan tarjima qilgani to‘g‘risidagi fikrlar shular jumlasidandir. Bular barchasi asarning shoir ijodiyografiyasiga doir qimmatli ma’lumotlarni jamlaganidan darak beradi.

Bundan tashqari, asarda shoirning Toshkentdagi Laxtin bosmaxonasi va erlar gimnaziyasiga, rus teatriga tashrifi, kitob bosish jarayonini, zamonaviy darsxona va ilg‘or ta’lim tizimini ko‘rib, “o‘z naf‘imiz uchun Rusiya xalqi umurig‘a mulohaza qilsoq lozimdur”, degan xulosaga kelishi, millat yoshlarining ana shunday ta’lim maskanlarida o‘qishini orzu qilishi bilan bog‘liq fikrlari ham aks etgan.

“Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” mazmun-mohiyati jihatidan ham, badiiyati bilan ham qimmatli asardir. Furqatning ta’kidlashicha, Xitoy podshohi Guang Shuy odamlarni besh qismga bo‘ladi. Birinchi qism –podshohlar va katta-kichik mansabdorlar. Ikkinchi qism – ota va bolalar. Uchinchi qism – eru xotinlar. To‘rtinchi qism – og‘a va inilar. Beshinchi qism – yoru do‘stlar. Asarda mamlakat tinch, el-yurt farovon bo‘lishi, odamlar o‘rtasidagi munosabatlar yuksak ma’naviyatga asoslanishi uchun mazkur besh toifa insonlar amal qilishi zarur bo‘lgan muhim qoidalar bayon qilinadi. Fikr ta’sirchanligini oshirish uchun mazkur qoidalarga mos hikoyatlar keltiriladi.

Muayyan qoidani bayon qilar ekan, Furqat uning mazmuniga mos bo‘lgan hikoyat keltiradi. Shayx Muslihiddin Sa’diyning “Guliston”, hazrat Abdurahmon Jomiyning “Bahoriston” asarlari xuddi shu uslubda yozilgan. “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” ana shu jihati bilan mazkur asarlarga yaqin turadi. Lekin, nomlanishi va Xitoy xalqiga xos urf-odatlar haqida so‘z yuritilgani asarning etnografik xarakterga ham ega ekanini ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra, bizningcha, “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy”ni axloqiy-didaktik yo‘nalishdagi badiiy-etnografik asar deb hisoblash mumkin.

Asarning qoidalar bayon qilingan qismida Xitoy qoidalarining boshqa xalqlar urf-udumlaridan keskin farq qiladigan o‘ziga xos jihatlari ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Jumladan, “O‘g‘ul va nabira o‘z ota-onasini va bobo-momosini dashnom

bersa va xotun kishi ham qaynota va qaynonasini va qaynbobo va qaynmomosini dashnom bersa, andoq kishini(ng) jazosi – Xitoy qavoidida bo‘g‘ub o‘lduruladur”.

Keyingi qoida bo‘yicha ota-ona va bobo-momosini urgan o‘g‘il, nabira yoxud kelin qilich bilan chopib qatl etilishi ta‘kidlanadi. Bu bizning o‘lchov-mezonlarimiz jihatidan qaralganda, benihoya shafqatsiz qoidalar bo‘lib tuyulishi aniq. Lekin, bu qoidalar zamirida ota-ona va bobo-momoni hurmat qilish farzand va nevaraning ham, kelinning ham burchi ekani, ularga dashnom berish yoxud qo‘l ko‘tarish osiylik bilan barobarligi kabi yuksak axloqiy fazilatlar mujassam ekanini e‘tirof etmaslikning ham iloji yo‘q.

Umuman, Xitoy tarixiga oid ushbu asar, birinchidan, mazkur mamlakat xalqi kechmishiga, etnografiyasiga doir muhim ma‘lumotlarni jamlagan bo‘lsa, ikkinchidan, Furqat ijodiy merosini to‘laqonli tasavvur etishda ham katta ahamiyatga ega.

(Shu o‘rinda mavzuga doir multimedia materiallari namoyish etiladi)

Interfaol metod

Yoshlar 2 guruhga bo‘linadilar. 1-guruh Furqatning “Ahvolot” asaridagi muallif tarjimai holiga doir muhim ma‘lumotlarni, 2-guruh adibning “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asarida umuminsoniy qadriyatlarining yoritilishi masalasini tahlil etadilar. Mashg‘ulot jarayonida olingan tushuncha va ma‘lumotlar asosida to‘g‘ri va notog‘ri fikrlash holatlari ko‘rsatib beriladi. Talabalar bildirilgan fikrlarning asosli ekaniga qarab ma‘naviy rag‘batlantiriladi.

Qo‘llash: talabalarni Furqatning nasriy asarlaridagi biografik ma‘lumotlar hamda muallifning axloqiy-didaktik qarashlari bilan tanishtirish adibning dunyoqarashini, shaxs va ijodkor sifatidagi kamoloti omillarini tushunishda qo‘l keladi. “Ahvolot”, “Qavoidi Chin va umuroti siyosiy” asarlari tahlili Furqatning zamonaviy nasr shakllanishi va takomiliga qo‘shgan hissasini baholash imkonini beradi.

Natija: Talabalar Furqat hayotining eng muhim voqealari, shoirning ijodiy kamolot sirlari, zamonaviy o‘zbek nasri shakllanishi va rivojida tutgan o‘rni, adib axloqiy-didaktik qarashlarining yosh avlod ma‘naviyatini o‘stirishdagi ahamiyatini tushunib yetadi va bu haqda aniq tasavvurga ega bo‘ladi.

Tayanch tushunchalar: Furqat, nasr, shoir tarjimai holi, ijodiy biografiya, safar, umuminsoniy qadriyatlar, dunyoqarash, ijodiy kamolot.

MULOQOTLAR

Birinchi mashg‘ulot: Furqat – ma‘rifatparvar shoir.

O‘tkazish shakli: muloqot.

Rus va Yevropa ilm-fani va yutuqlari bilan tanishar ekan, Furqat millatning taraqqiyotdan nechog‘liq orqada qolgani chuqur angladi. Bundan qalbi iztirobga tushdi. Toshkentdagi Laxtin bosmaxonasida kitob bosish tanishdi. Erlar gimnaziyasidagi zamonaviy darsxona va ilg‘or ta‘lim tizimini ko‘rib, xalqimizning

ana shu darajaga erishmog'ini, millat yoshlarining ana shunday ta'lim maskanlarida o'qishini orzu qildi. "O'z naf'imiz uchun Rusiya xalqi umurig'a mulohaza qilsoq lozimdur", degan xulosaga keldi. Bundan tashqari, shoir rus teatriga bordi, san'atning bu turi ibrat uchun zarur ekanini angladi. Teatrdagi o'yun-taqlid tartiblari, ko'rsatgan tamoshosi bizning masxarabozidek mahz kulgu uchun emas, balki ibrat uchun ekan"ini bilib, millat ziyolilarini xulosa chiqarishga undadi.

Шоирнинг янгича ма'rifatparvarlikka doir ushbu ilg'or fikrlar bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir. "Ilm xosiyati", "Toshkent shahridagi vistavka xususida", "Gimnaziya", "Toshkent shahrida bo'lgan nag'ma bazmi xususida", "Suvorov haqida" asarlarida Vatan va millatni ilm-ma'rifat orqali taraqqiy ettirish g'oyasi ilgari surilgan. Шунинг баробарида, шoir she'riyatida анъанавий маърифатпарварлик – islom ma'rifati va tasavvuf axloqi mavzuining yetakchilik qilishi uning ilm-ma'rifat haqidagi ajdodlarimiz qarashlariga bo'lgan e'tibori, ushbu an'anani yangi zamon sharoitida rivojlantirgani isbotidir.

Furqatning arxeolog olim Mirzo Buxoriy, a'lam ul-ulamo Sharifxoja qozi, ma'rifatparvar Muhiddinxoja, adabiyot va san'atsevar Mahmudxoja, ta'lim tizimini isloh qilish tarafdori bo'lgan Hoji Muhammad Zuhur, qon-tomir kasalliklarini davolashda zamonasining nodir tabiblaridan Hoji A'zam, iste'dodli shoir Xojajon Rojiy singari olim va fozillar bilan hamfikir va maslakdosh ekani, birinchidan, Furqatning ilmu hikmat ahliga bo'lgan yuksak hurmatini ko'rsatsa,, ikkinchidan, shoir mansub ma'rifatparvarlar muhiti haqida yorqin tasavvur beradi.

Interfaol metod

Mashg'ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning "Munozarali dars" metodi asosida o'tkaziladi. Mashg'ulot o'qituvchining kirish so'zi bilan ochiladi. O'qituvchining kirish so'zi tugagandan so'ng "Munozarali dars"ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentidan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.

2. Jamoa o'ziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik ma'noni anglatishi kerak).

3. Har bir jamoa o'zining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qo'shimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.

4. Baholashda jamoa a'zolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi ta'kidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qo'shimcha fikr bildirishi va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalarga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. Furqatning rus va yevropa ilm-faniga munosabati qanday bo'lgan va u nimalarda ko'rinadi?

2-jamoaga. Yangicha ma'rifatparvarlik g'oyalari Furqatning qaysi asarlarida aks etgan?

3-jamoaga. Furqatning an'anaviy ma'rifatparvarlik – islom ma'rifati va tasavvuf axloqiga doir qarashlari haqida fikr bildiring.

Qo'llash: mashg'ulot adabiyotshunos, tasavvufshunos, jurnalist, ma'naviyat targ'ibotchilari, katta ish tajribasiga ega mutaxassislar bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: Talabalar Turkiston Rusiya mustamlakasi iskanjasida qolgan murakkab va ziddiyatlarga to'la bir davrda Furqatning Vatanni rivojlangan ilg'or davlatlar, millatni jahonning taraqqiy etgan xalqlari darajasiga ko'tarish haqidagi g'oyalari bilan yaqindan tanishadilar. O'zlikni asrash – islom ma'rifati va tasavvuf axloqiga tayanish zaruratiga doir fikrlarini o'zlashtiradilar.

Tayanch tushunchalar: Furqat, ilm-ma'rifat, gimnaziya, o'qitish tizimi, bosmaxona, kitob chop etish texnologiyasi, teatr, an'anaviy ma'rifatparvarlik, yangicha ma'rifatparvarlik.

Ikkinchi mashg'ulot: Furqat o'qigan kitoblar va kitobxonlikning shoir kamolotidagi o'rni

O'tkazish shakli: muloqot

Furqat bolalik chog'idan kitob mutolaasiga katta muhabbat qo'ydi, kitobxonlikni hayotiy a'moli darajasiga ko'tardi. Yetti yoshda *“birmuncha juz'iyot ilmiga iqtidori bo'lgan”* otasi Xolmuhammad uni ilm tahsili uchun Mulla Olim ismli maktabdorga olib boradi. Dastlab Qur'oni karimdan o'n besh-yigirma mayda surani o'rganib, yod oladi. Olti oyda *“Haftiyak”*ni tamomlab, *“...andak fursatda Qur'oni sharifni xatm qiladi”*. *“Chor kitob”*ni o'qiydi. Sakkiz yoshda Shayx Fariddin Attorning *“Mantiqu-t-tayr”*ini, Hofiz Sheroziy va Mirzo Bedil devonlarini mutolaa qilib, ko'p haz (bahra) topadi. To'qqiz yoshda hazrat Alisher Navoiyning *“Chor devoni”*, o'n yoshda Fuzuliy g'azaliyoti va So'fi Olloyorning *“Maslaku-l-muttaqin”* asarini o'qiydi. Mulla Qambar Alidan husnixat, Ashur Muhammad ismli qoridan qiroat ilmlarini o'rganadi. Poshshoxo'ja eshon otli mudarris qo'lida Mirzo Sulaymon ibn Anvar al-Buxoriyning *“Avvali ilm”* risolasini, Bahouddin al-Omiliyning arab tili morfologiyasining boshlang'ich qoidalari, ism, fe'l va harf singari turlariga doir *“Bidon”*, Shamsiddin Muhammad ibn Abulqosim al-Mu'ziyning fe'l so'z turkumi va uning 22 bobi haqidagi *“Mu'ziy”*, Ibrohim ibn Abdulhavvob az-Zanjoniylar qalamiga mansub fe'lning sulosiy (uch harfli) va ruboiy (to'rt harfli) turlariga oid *“Zanjoniylar”*, nahv (sintaksis) ilmi asoslariga doir ikki manba – Abdulqohir ibn Abdurahmon al-Jurjoniylarning *“Avomil”* va Mahmud az-Zamaxshariylarning *“Harakat”* kabi darslik kitoblaridan tahsil oladi. Shundan keyin uch yil umrini Usmon ibn Umar al-Ma'ruf ibn al-Hojibning arab tili grammatikasi mukammal bayon qilingan *“Kofiya”* asarini o'rganishga bag'ishlaydi. O'n to'rt yoshidan boshlab uch yil davomida hazrat Abdurahmon Jomiylarning *“Kofiya”* sharhiga oid xalq orasida *“Sharhi Mullo Jomiy”* nomi bilan mashhur bo'lgan *“Favoyidu-z-Ziyoiya”* (*“Ziyovuddinga foydalar”*) va Abulhasan Najmiddin ibn Muhammad al-Kotibiy al-Qazviniylar (1203-1277)ning mantiq ilmiga doir *“Risolai shamsiya”* asarlaridan tahsil oladi.

Zokirjon Furqat ana shu barcha ilmlarni o'n yetti yoshigacha egallab bo'lgan. Bu esa, o'z navbatida, Alloh taolo uni noyob iqtidor bilan siylaganidan, asarlarida ifoda topgan yuksak falsafiy tafakkur aynan islomiy-irfoniy manbalarga tayangani natijasi ekanidan darak beradi. Tabiiyki, Furqatning e'tiqodi, dunyoqarashi shakllanishi va sobit bir darajaga yetishida, ijodiy kamolotida ushbu ilmlarning, kitob va kitobxonlikning o'rni alohida.

Interfaol metod

Ushbu mashg'ulotda o'qituvchi Didaktik o'yin texnologiyasi (Matbuot konferensiyasi)dan foydalanadi. Matbuot konferensiyasi darsi o'qituvchining kirish so'z bilan ochiladi. U kirish so'zida darsning mavzusi, maqsadi va borishi bilan talabalarni tanishtirib, bugungi matbuot konferensiyasi Furqat o'qigan kitoblar va kitobxonlikning shoir kamolotidagi o'rni mavzusiga bag'ishlanishini aytadi. Konferensiyada adabiyotshunoslar, faylasuf-jamiyatshunos olimlar, san'at va davlat arboblari, soha mutaxassislari, shuningdek, jurnalistlar ishtirok etayotganini bildiradi.

“Matbuot konferensiyasi”da jurnalistlar rolini bajarayotgan talabalar olimlarga quyidagi savollar bilan murojaat etishlari mumkin:

1. Furqat Sharq mutafakkirlaridan qaysilarining asarlarini o'qigan va ular shoir ruhiyatiga qanday ta'sir qilgan?
2. Qur'oni karimni va arab tili grammatikasini o'rganish Furqatning shaxs va shoir sifatidagi kamolotida qanday o'rin tutadi?
3. Alisher Navoiyning “Chor devon”ini mutolaa qilar ekan, to'qqiz yoshli Furqat ulug' shoirni tushida ko'radi. Ushbu mutolaa va tush uning taqdirida qanday o'rin tutadi?
4. Furqatning kitob mutolaasi haqidagi fikrlarning bugungi kun uchun ahamiyati nimalarda ko'rinadi?

Qo'llash: Kitobxonlikning Furqat taqdiridagi ahamiyatiga doir ma'lumotlarni “Milliy uyg'onish adabiyoti”, “O'zbek adabiyoti tarixi”, “Pedagogika”, “Tarix”, “Milliy matbuot” fanlarining tegishli mavzulariga qo'llash mumkin.

Natija: Talabalar Furqat dunyoqarashining manbalari nimalardan iborat ekani, shoirning shaxs va ijodkor sifatidagi kamolotida kitob va kitobxonlikning o'rni xususida yorqin tasavvurga ega bo'ladilar. Yosh avlod ongi va ruhida ulug' ajdodlarimizdan shaxsiy ibrat olish, kitob va kitobxonlikka rag'bat tuyg'ulari shakllanadi.

Tayanch tushunchalar: Zokirjon Furqat, kitob, kitobxonlik, mutolaa, ma'rifat, ijodiy kamolot.

MUNOZARALAR

Birinchi mashg'ulot: Furqatning badiiy publitsistikasi
O'tkazish shakli: munozara.

Furqatning badiiy publitsistikasi o'sha davrning dolzarb muammolariga bag'ishlangani bilan alohida ajralib turadi. Shoirning xorijiy matbuot materiallari asosida yozgan afg'on xalqining ingliz mustamlakachilariga qarshi olib borgan ayovsiz kurashi xususidagi maqolasi shular jumlasidandir. Maqoladagi "ko'b anglislar vujud shahristonidin adam sahrosiga yuz qo'yubdur" so'zlari Furqatning ingliz mustamlaka siyosatiga salbiy munosabati dalilidir. Maqolaning davomi bu fikrni yanada mustahkamlaydi: "Malankan degan mavze'da o'n ming chog'liq afg'on xalqi shikast topgan vaqtda afg'on xotunlari erlari qo'lidin urush asboblarini olib, yakbora o'zlarini anglis lashkarig'a urub, bir yarim soatda anglislarg'a shikast beribdurlar". Iqtibosdagi "afg'on xalqi" va "anglis lashkari" iboralari Furqatning mazkur urushga munosabatini yaqqol ko'rsatib turibdi. Yana e'tibor berish zarur bo'lgan jihati shundaki, o'z erkini, ozodligini himoya qilgan oddiy xalq ("afg'on xotunlari va erlari") bilan bo'lgan bu urushda ingliz mustamlakachilari lashkari afg'on xotinlaridan shikast yeydi. Bu orqali Furqat ozodlikning nechog'lik muqaddas ne'mat va uni himoya qilish, jinsidan qat'i nazar, har bir insonning burchi ekaniga urg'u beradi. Bundan shoirning maqola tagmatnida ko'zda tutgan asosiy maqsadi Afg'onistondagi ingliz mustamlakasini qoralash orqali chor Rossiyasi istibdodi jabrini tortayotgan o'z yurtdoshlariga ibrat berish bo'lmaganmikan, degan haqli mulohaza tug'iladi. Chunki chor senzurasini nazoratida chiqadigan gazeta uchun mo'ljallangan maqolada boshqacha yo'l tutish mumkin ham emas edi. Furqat ingliz mustamlakachilarining sharmandali qilmishlarini fosh etish orqali aslida o'zgalarning yeriga, mulkiga, ozodligiga tajovuz qilgan chor Rossiyasi mustabid siyosatiga ham o'z munosabatini bildirgan, deb hisoblash mumkin.

Mazkur maqola o'zbek badiiy publitsistikasining dolzarb xalqaro mavzu teran yoritilgan ilk va mukammal namunalaridan biridir. Shu ma'noda, Furqatni birinchi o'zbek xalqaro jurnalisti deyilsa, ayni haqiqatni aytilgan bo'ladi.

Furqatning publitsistik maqolalarida zamonasining dolzarb muammolari ko'tarib chiqilgan. Ushbu muammolar yechimiga oid teran fikrlar qalamga olingan. Birgina dalil: "Gazet muallifig'a kerakkim,-deb yozadi Furqat,-insofpesha va rostandesha bo'lg'ay. Noloyiq va nomunosib so'zlarni gazetga solmag'ay va yozg'on kalomidin gazet o'qug'uvchilarg'a naf va foyda hosil bo'lg'ay. Agar bir hikoyat yozsa ham aning zaminida bir foydalik mazmuni bo'lg'ay. Xorijiya va doxiliya ahvolotidin yozsa, adl va insof yuzidin rostliq birla yozg'aykim, e'tibor va istihsong'a loyiq bo'lsun".

Ta'kidlash joizki, o'zbek matbuotchiligi endigina shakllanayotgan bir zamonda aytilgan bu so'zlar, oradan qariyb bir asr o'tgan bo'lsa-da, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini zarracha bo'lsin yo'qotgan emas. Furqatning o'zi ushbu

soʻzlariga har doim amal qildi. Shu bois uning publitsistik maqolalari bizning zamonamizda ham qimmatini saqlab kelmoqda.

Interfaol metod

Mashgʻulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Munozarali dars” metodi asosida oʻtkaziladi. Mashgʻulot oʻqituvchining kirish soʻzi bilan ochiladi. Oʻqituvchining kirish soʻzi tugagandan soʻng “Munozarali dars”ning talablarini tushuntiradi. Bu quyidagilardan iborat:

1. Guruh talabalari kontingentdan kelib chiqqan holda 3 yoki 4 jamoaga ajratiladi.

2. Jamoa oʻziga nom tanlaydi (jamoaning nomi falsafiy-estetik maʼnoni anglatishi kerak).

3. Har bir jamoa oʻzining yetakchi liderini saylaydi. Jamoaning fikrini lider ayta olishi mumkin, qoʻshimchalar liderning fikridan keyin bildiriladi.

4. Baholashda jamoa aʼzolarining javobidagi mustaqil fikrlash, ilmiy asoslash, hayotiy isbotlash masalalari ham hisobga olinishi taʼkidlanadi.

Bir jamoa ikkinchi jamoa fikrini tanqid qilishi, sharhlashi, qoʻshimcha fikr bildirishi va ilmiy savollar bilan murojaat qilishi mumkin. Munozarali darsda jamoalarga quyidagi savollar beriladi:

1-jamoaga. Badiiy-publitsistik maqolalarida Furqat qanday muammolarni yoritgan?

2-jamoaga. Asosiy fikrni maqola tagmatnida ifodalashdan muallifning maqsadi nima edi?

3-jamoaga. Jurnalistning (gazet muallifining) kasb odobi haqidagi Furqat qarashlarini qanday baholaysiz?

Qoʻllash: mashgʻulot adabiyotshunos, jurnalist, tarixchi, maʼnaviyat targʻibotchilari bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: talabalar Furqat badiiy publitsistikasining oʻziga xos uslubi bilan tanishadilar. Shoir maqolalarining mavzu koʻlami, ingliz-afgʻon urushi zamirida Turkiston ozodligi masalasi yoritilgani, mamlakat va xorij hayotiga doir maqolalar yozganda jurnalist amal qilishi zarur boʻlgan qoidalar haqida tasavvur hosil qiladilar.

Tayanch tushunchalar: Furqat, vaqtli matbuot, gazet muallifi, badiiy publitsistika, ingliz-afgʻon urushi, mustabid siyosat, ozodlik.

Ikkinchi mashgʻulot: Furqat va jadidchilik.

Oʻtkazish shakli: munozara.

Furqat va uning zamondoshlari boʻlgan Muqimiy, Zavqiy, Kamiy, Komil, Avaz Oʻtar singari shoirlarning qarashlari jadidchilik va jadid adabiyotiga zamin boʻlgani maʼlum. Furqatning maʼrifatparvarlik faoliyati va adabiy merosi misolida buning asoslari quyidagilarda koʻrinadi: 1) asarlarida mustamlaka siyosatini qoralash; 2) Vatan va millatni ilm-maʼrifat vositasida taraqqiy etgan davlatlar va

xalqlar darajasiga yuksaltirish g‘oyasining targ‘ibi; 3) asarlarida milliy istiqlol orzusining ifodalanishi.

Furqatning “Munojoti musaddas” asari, “Bo‘ldi” radifli muxammasi va “Begim” radifli g‘azalida chor Rossiyasining mustamlaka siyosati butun mohiyati bilan fosh etiladi. Turkistonda davlatchilikning inqirozga yuz tutishi sabablari ochib beriladi. Ayni shu tendensiya Fitrat, Cho‘lpon, Qodiriy va boshqa jadid shoiru adiblari ijodida ham kuzatiladi.

“Ilm xosiyati”, “Toshkent shahridagi vistavka xususida”, “Gimnaziya”, “Toshkent shahrida bo‘lgan nag‘ma bazmi xususida”, “Suvorov haqida” asarlarida Furqat millatni jaholatdan qutqarish, taraqqiy ettirishning yagona yo‘li ta’lim tizimini isloh qilishda, ilm-fan, texnika-texnologiyalarni egallashda ekani haqidagi g‘oyani pafos bilan badiiy talqin etadi. Ayni shu tamoyil Abdulla Avloniy, Tavallo, Hamza va boshqa jadid ijodkorlar asarlarida ham yetakchilik qiladi.

Istibdodga isyon ruhi yetakchilik qilgan asarlari qatorida, Furqat “Rus-yapon muhorabasi xususida” asarida va badiiy-publitsistik maqolalarida milliy istiqlol haqidagi orzularini turli obraz va ramzlar vositasida badiiy talqin etdi.

Shu kabi ijtimoiy-siyosiy va badiiy-estetik omillar Furqat va ma’rifatparvar jadidlar qarashlaridagi mutanosiblik hamda izdoshlikdan dalolat beradi.

Interfaol metod

Mashg‘ulot zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Insert texnikasi” metodi asosida o‘tkaziladi. Mazkur metod talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirilishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi. Shuningdek, bu metod talabalar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘taydi. O‘qituvchi yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn talabalarga tarqatadi. Talabalar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydi. Matn bilan ishlashda talabalarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

“V” – tanish ma’lumot.

“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak.

“Q” – bu ma’lumot men uchun yangilik.

“–” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman.

Belgilangan vaqt yakunlangach, talabalar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi. Ularning mohiyati to‘liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg‘ulot yakunlanadi.

Natija: talabalar ushbu mavzuni o‘rganish davomida shaxs kamoloti, Vatan va millat ravnaqining asosi ilm-ma’rifat ekani, jaholat ustuvorlik qilgan kezlarda jamiyat inqirozga yuz tutishi, xalq ozodligi va erkinligini boy berishi mumkinligi, shuning uchun zamon bilan hamqadam yurish zarurligi haqidagi xulosaga keladilar.

Tayanch tushunchalar: ma’rifatparvarlik, jadidchilik, ilm-ma’rifat, Vatan ozodligi, millat taraqqiysi, ta’lim islohi.

TAQDIMOTLAR

Birinchi mashgʻulot: Фурқат шеърляти

Oʻtkazish shakli: taqdimot

Furqat sheʼriyatda buyuk salaflari anʼanalarini yangilay olgan, badiiy kashfiyotlar yarata olgan shoir. Bu, asosan, quyidagilarda koʻrinadi: 1) mumtoz sheʼriyatimizda kam uchraydigan janrlarda ijod qilgan; 2) oʻzbek adabiyotida hozircha koʻlam jihatdan ham, mahorat nuqtai nazaridan ham yagona “Hajnoma” yozgan; 3) turkiy sheʼriyatda kam qoʻllangan vaznlarda gʻazallar bitgan; 4) birinchilardan boʻlib Vatan va millat ozodligi gʻoyasini sheʼriyatga olib kirgan.

Furqat mumtoz sheʼriyatimizda kam qoʻllangan muashshar shaklida sheʼr yozgan. Har biri oʻn misrani oʻz ichiga olgan 16 bandlik “Marsiya tarjiʼband” deb nomlangan bu asar 160 satrdan iborat. Asar bir qancha janrlar xususiyatlarini sintez qilgani bilan ham Furqat sheʼriyatida alohida oʻrin tutadi. Har band oʻn satrdan tarkib topgani jihatidan muashshar, oxirgi ikki misra har bandda takrorlanganiga koʻra tarjiʼband, mazmuniga eʼtibor qaratilsa – marsiya. Qashqarda yaqin kishilaridan birining hayotidagi fojia munosabati bilan yozilgan asarning dastlabki bandi quyidagicha:

*Figʻon, charx ilgidin motamgʻa doʻndi tabʻi xursandim,
Halohil zahrigʻa boʻldi mubaddal kom aro qandim,
Ajal hijroni tigʻi birla kesdi jongʻa payvandim,
Uzuldi bir-biri sherozasidin band ila bandim,
Xayoli birla yigʻlay achchiq-achchiq ul shakarxandim,
Koʻzumdin qon oʻlub oqsun dili sarkand-sarkandim,
Menga sabru tahammul sori bermang, doʻstlar, pandim,
Bering balkim bu gʻamdin siyna chok etmakka savkandim,
Jahondin ketdilar hasrat bilan ikki xiradmandim,
Biri – jonim jigarbandim, biri – koʻz nuri farzandim.*

Furqat “Hajnoma”si oʻzbek adabiyotida shu mavzuda yozilgan betakror badiiyat namunasidir. Tarjiʼband yoʻlida yozilib, 12 tarjiʼ, 216 misradan iborat bu asar islom maʼrifati yuksak poetik talqin etilgani, badiiy shakl va mazmunning uygʻunligi bilan alohida ajralib turadi.

Hazrat Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon”da “...ajam shuarosi aruzlarida koʻrilmaydurkim, alardin biri komil bahridurur” degani nazarda tutilsa, “Ey sabo” radifli gʻazalini komil bahrida yozgani Furqatning nazmiy salohiyatiga yorqin bir dalildir.

“Begim” radifli gʻazali, “Qayon qoldi”, “Boʻldi” radifli muxammaslari, “Munojoti musaddas”, “Sayding qoʻya ber sayyod” musaddaslari orqali birinchilardan boʻlib Vatan va millat ozodligi gʻoyasini sheʼriyatga olib kirgani ham Furqat sheʼriyatining milliy adabiyotimiz tarixidagi yuksak mavqeyi isbotidir.

Qo‘llash: mashg‘ulot adabiyotshunos, pedagog, tarixchi, jurnalist, ma’naviyat targ‘ibotchilari bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: talabalar mumtoz she’riyat an’alarining yangilanishida Furqat lirikasining o‘rni, shoirning mumtoz she’riyatimizda kam uchraydigan janrlarda ijod qilgani, o‘zbek adabiyotida hozircha ko‘lam jihatdan ham, mahorat nuqtai nazaridan ham yagona “Hajnoma” yozgani, turkiy she’riyatda kam qo‘llangan vaznlarda g‘azallar bitgani hamda birinchilardan bo‘lib Vatan va millat ozodligi g‘oyasini she’riyatga olib kirgani haqida bilim va tasavvurga ega bo‘ladilar.

Tayanch tushunchalar: Furqat, mumtoz she’riyat, janr, vazn, g‘azal, muxammas, musaddas, tarji‘band, badiiy talqin.

Ikkinchi mashg‘ulot: “Ahvolut” asarining Furqat biografiyasini o‘rganishdagi o‘rni.

O‘tkazish shakli: taqdimot.

Asar “Turkiston viloyatining gazetisi”da 1891 yil 15 yanvardan 15 iyungacha bo‘lgan o‘n ikki sonida bosilib chiqqan. Gazetada “Xo‘qandlik shoir Zokirjon Furqatning ahvoloti, o‘zi yozg‘oni” sarlavhasi bilan e‘lon qilingan. Keyinchalik mutaxassislar tomonidan “Furqatnoma”, “Sarguzashtnoma” kabi turli nomlar bilan yuritib kelingan. Bizningcha, asosiy urf bo‘lgan nom “Sarguzashtnoma”dan ko‘ra shoir o‘zi qo‘ygan sarlavha ichidagi tayanch so‘z bilan “Ahvolut” deb atash asar mohiyatiga ko‘proq uyg‘un bo‘lar edi. Asar biografik-memuar xarakterga ega.

“Ahvolut”da Furqatning tarjimai holi, turli ilmlarni egallashiyo shoir sifatida shakllanishi jarayoni badiiy tilda bayon etilgan. Asardan Furqat ijodiyoti haqida ham muhim ma’lumotlarni bilib olib mumkin. Shoirning “Hammomi xayol” nomli asar yozgani, “Nuh manzar”, “Chor darvesh” asarlarini fors tilidan tarjima qilgani to‘g‘risidagi fikrlar shular jumlasidandir. Bular barchasi asarning shoir ijodiy biografiyasiga doir qimmatli ma’lumotlarni jamlaganidan darak beradi.

Asarda shoirning Xo‘qand, Xo‘jand va Toshkentdagi hayoti, bu shaharlardagi shoiru adiblar bilan, rus ziyolilari bilan muloqotlari, Furqatning ma’rifatparvarlik faoliyati haqida ham nodir ma’lumotlar berilgan.

Arxeolog olim Mirzo Buxoriy, a‘lam ul-ulamo Sharifxoja qozi, ma’rifatparvar Muhiddinxoja, adabiyot va san’atsevar Mahmudxoja, ta’lim tizimini isloh qilish tarafdori bo‘lgan Hoji Muhammad Zuhur, qon-tomir kasalliklarini davolashda zamonasining nodir tabiblaridan Hoji A‘zam, iste’dodli shoir Xojajon Rojjiy singari olim va fozillar haqidagi ma’lumotlar, birinchidan, Furqatning ilmu hikmat ahliga bo‘lgan yuksak hurmati, ikkinchidan, shoir muntazam muloqotda bo‘lgan adabiy-ma’rifiy davra haqida yorqin tasavvur berishi jihatidan qimmatlidir.

Umuman, ushbu asar Furqat biografiyasi, shoir yashagan davr va ijod qilgan muhit haqida qimmatli ma’lumotlarni jamlagani, XIX asr ikkinchi yarmi o‘zbek nasrining nodir namunalaridan ekani e’tibori bilan adabiyotimiz tarixida alohida o‘rin tutadi.

Qo‘llash: mashg‘ulot adabiyotshunos, jurnalist, tarixchi, ma’naviyat targ‘ibotchilari bilan birgalikda olib boriladi.

Natija: talabalar Furqatning “Ahvolot” asarining mohiyati, shoir biografiyasini yoritishdagi o‘rni, shoir hayotining Xo‘qand, Xo‘jand, Toshkent davri haqidagi ma’lumotlarni o‘rganadilar.

Tayanch tushunchalar: Furqat ijodiyoti, badiiy nasr, adabiy-ma’rifiy davra, biografik-memuar asar.

IX. O‘QUV-USLUBIY ADABIYOTLAR VA ELEKTRON RESURLAR RO‘YXATI:

Асосий дарслик ва ўқув қўлланмалар

1. Жабборов Н. Фурқат. / Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. Олий ўқув юртлари учун дарслик. – Т.: Маънавият, 2004.
2. Фурқат. Танланган асарлар –Т.: Адабиёт ва санъат, 1990.
3. Юсупов Ш. Фурқат йўлларида. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1984.

Қўшимча адабиётлар

4. Жабборов Н. Ватан иштиёқин тортарам... // Tafakkur, 2002, 1-сон, 48-57-бетлар.
5. Жабборов Н. “Жаҳон басти кушоди илм бирла...” (Фурқат хаёти ва ижодининг хорижда ўрганилиши). // Жаҳон адабиёти, 2001, 8-сон. –Б. 122-129.
6. Жабборов Н. “Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор...” // Янги Ўзбекистон, 2020 йил 26 июнь.
7. Жабборов Н. Миллий уйғониш адабиётида Соҳибқирон образи. // Sohibqiron yulduzi, 2010, 2-сон. –Б. 22-29.
8. Жабборов Н. Фурқат ва ўзбек миллий уйғониш адабиёти. // Ўзбек тили ва адабиёти, 2019, 6-сон, 8-13-бетлар.
9. Жабборов Н. Фурқат нега Фурқат? // Ёшлик, 2001, 5-6-сон. –Б. 39-41.
10. Жабборов Н. Фурқат шеърлятида ислом маърифати ва тасаввуф ахлоқининг бадий ифодаси. / Тасаввуф адабиётининг ўрганилиши ва таржимашунослик муаммолари. – Т.: Muharrir, 2018. –Б. 75-86.
11. Жўрабоев О. Ҳазиний ва Фурқат: рухий-маънавий уйғунлик. /Истиқлол йиллари:миллий-диний кадрлятларнинг халққа қайтиши, -Т.: 2001. –Б.79-80.
12. Ризаев, Ш. Жадид драмаси. -Т.: Шарқ, 1997.
13. Фозилбек Отабек ўғли. Дукчи эшон воқеаси. Самарқанд-Тошкент, 1927, 21-бет.
14. Фурқат. Қавоиди Чин ва умуроти сиёсий (Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Н.Жабборов). // Шарқ юлдузи, 2001, Иккинчи фасл, 1,5 б.т.
15. Юсупов Ш. Фурқат йўлларида. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1984.
16. Юсупов Ш. Худоёрхон ва Фурқат. - Т.: Шарқ, 1995, 77-бет.
17. Қаяумов А. Шеърлят жилolari. -Т.: Ўқитувчи, 1997.

18. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. –Т.: Маънавият, 2002.
19. Қосимов Б. Уйғонган миллат маърифати. – Т.: Маънавият, 2011.

Elektron resurslar

20. www.ziyonet.uz
21. www.e-tarix.uz
22. www.ziyouz.com
23. www.qr.natlib.uz
24. www.media.natlib.uz
25. www.diss.natlib.uz